

TEOL INFORMATION

Nr. 69 februar 2024

KØBENHAVNS UNIVERSITET
DET TEOLOGISKE FAKULTET

Nyt om teologisk forskning og fakultetsliv på Københavns Universitet

Siden sidst af dekan, professor, dr.theol. Carsten Selch Jensen	3
Når en hemmelig abort er bedre end en synlig graviditet Et ph.d.-projekt om teenagemødre i Sierra Leone af ph.d.-studerende Hamida Massaquoi	6
Nyt Center for Videnskab og Tro af professor, lic.theol. Niels Henrik Gregersen og professor, dr.med. et dr.med.vet. Per Torp Sangild	10
Passover in the Land of Egypt? 'Right' Worship of YHWH in Ancient Jewish Diasporas by Postdoctoral Researchers Kacper Ziemia and Alexiana Fry	14
Doktordisputats om Johannesbrevene og deres forhold til Johannesevangeliet af professor emeritus, dr.theol. Mogens Müller	18
Identitet identificeret. En reportage fra Studienævnets temadag 2023 af stud.theol. Ellen Inger Fabricius Harms og stud.theol. Agnethe Tofte-Hansen	22
The Quest for a Good Life in Times of Crisis Hopeful Happiness in the New Testament and Beyond by Assistant Professor, Dr.theol. Daniel Christian Maier	26
Ord for ord. Derfor har teologien brug for filologien af studieadjunkt, cand.mag. Jens Refslund Poulsen	30
I profetens fodspor. Den islamiske pilgrimsfærd som erindringssted af postdoc, ph.d. Mette de Hemmer Bjerregaard	34
Programmer for Teologisk Forening og Søren Kierkegaard Selskabet	38
Publikationer fra Det Teologiske Fakultet	40

TEOL-information udgives af Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og udkommer to gange årligt, i februar og september. TEOL-information distribueres gratis til udvalgte offentlige og kirkelige institutioner samt til indenlandske universiteter, gymnasier, hovedbiblioteker og pressen. Bladet kan rekvireres ved henvendelse til Pia Christensen på tlf. 35 32 36 08 eller på e-mail: pic@teol.ku.dk.

Meninger, der tilkendes gives i TEOL-information, gengiver de enkelte forfatters synspunkter og er ikke nødvendigvis udtryk for redaktionens holdning.

Ansvarshavende redaktør: Dekan, professor, dr.theol. Carsten Selch Jensen.

Redaktion: Lektor, dr.theol., ph.d. Frederik Poulsen.

Layout og sats: Specialtrykkeriet Arco.

Tryk: Specialtrykkeriet Arco. *Oplag:* 3.000.

Artikler, der offentliggøres i TEOL-information, kan citeres med angivelse af kilde.

Forsidebillede: Selvopfattelsen blandt unge mødre er påvirket af samfundets syn på køn, kulturelle normer og religiøse overbevisninger. Det gælder også i Sierra Leone i Afrika. Uønskede graviditeter stiller dog teenagepiger i vanskelige dilemmaer, og mange vælger usikre aborter og risiko for udskamning af familie og religiøse fællesskaber for at kunne færdiggøre deres skolegang. Pigernes svære valg er emnet for Hamida Massaquois bidrag "Når en hemmelig abort er bedre end en synlig graviditet". Fotografiet er taget under hendes feltarbejde i Goderich, Adonkia i Sierra Leone i 2021.

Det Teologiske Fakultet
Karen Blixens Plads 16
2300 København S
Tlf.: 35 32 36 08
www.teol.ku.dk

Siden sidst

Af dekan, professor, dr.theol. Carsten Selch Jensen

Velkommen til endnu et nummer af TEOL-information, Det Teologiske Fakultets halvårslige nyhedsskrift. Her har vi mulighed for at præsentere nogle af de emner, der optager fakultetets ansatte og studerende med hensyn til undervisning, forskningsprojekter og fagsociale arrangementer.

I dette nummer er der fx to af fakultetets senest ansatte undervisere, der skriver om hver deres tilgang til de teologiske studier. Daniel Christian Maier præsenterer således sit forskningsemne *“The Quest for a Good Life in Times of Crisis. Hopeful Happiness in the New Testament and Beyond.”* Daniel er ansat som adjunkt på Afdeling for Bibelsk Eksegese og har sit forsknings- og undervisningsmæssige hovedområde inden for Det Nye Testamente.

En anden ny underviser er studieadjunkt Jens Refslund Poulsen, der fra og med sidste efterår har forestået undervisningen i latin og er knyttet til Afdeling for Kirkehistorie. I artiklen *“Ord for ord. Derfor har teologien brug for filologien”* understreger Jens den nære relation, der altid har været og fortsat bør være mellem de teologiske studier og et grundigt filologisk arbejde.

Fakultetets nye forskningscenter for Videnskab og Tro, der blev kort omtalt i forrige udgave af TEOL-information, præsenteres i dette nummer mere indgående af centerets to ledende professorer, Per Sangild og Niels Henrik Gregersen.

Fakultetets studerende, ph.d.-studerende og postdocs er også stærkt repræsenteret i dette nummer, når Ellen Inger Fabricius Harms og Agnethe Toft-Hansen rapporterer fra Studienævnets Temadag 2023, Hamida Massaquoi skriver om hemmelige aborter i Sierra Leone, Kacper Ziemia og Alexiana Fry analyserer diaspora-jødedommen i Det Gamle Testamente, og Mette de Hemmer Bjerregaard runder af med en artikel om den islamiske pilgrimsfærd som erindringssted.

Traditionen tro har det forgangne efterår også budt på flere forsvar af videnskabelige afhandlinger. Som det fremgår af én af artiklerne i dette nummer, så forsvarede valgmenighedspræst, ph.d. Jesper Tang Nielsen sin doktorafhandling *Den johannæiske konflikt mellem filosofisk progression og teologisk traditionalisme* tilbage i oktober. Jesper blev efterfølgende tildelt den teologiske doktorgrad efter indstilling fra Akademisk Råd. Fakultetet ønsker Jesper et stort tillykke med graden

og det solide akademiske arbejde, der er gået forud.

Ligeledes i oktober forsvarede Søren Frank Jensen med succes sin ph.d.-afhandling "*Nicolaus Selnecker's Psalterbuch, 1563-1623. Addressing the Public – Voicing the Private*". Tillykke også til Søren med et veloverstået forsvar og erhvervelsen af ph.d.-graden.

Undervisning er en vigtig del af fakultetets daglige virke inden for alle vores studieretninger. I skrivende stund ved vi endnu ikke præcist, hvordan den politisk besluttede kandidatreform kommer til at påvirke fakultetets forskellige uddannelser. Blot ved vi, at når reformen implementeres, skal et betydeligt antal studiepladser på kandidatuddannelserne fremadrettet knyttes til nye, forkortede kandidatuddannelser på 75 ECTS-point (svarende til 15 måneders studier) mod de nuværende 120 ECTS (svarende til to års studier).

Vi ved også, at på hele det humanistiske hovedområde, hvorunder teologi og vores andre uddannelser regnes, er det 35% af studiepladserne, der fremadrettet vil være at finde på disse forkortede kandidatuddannelser.

I en hektisk hverdag kan man i øvrigt godt glemme, at fakultetet faktisk også har kurser, der ikke direkte knytter sig til de ordinære uddannelser på bachelor- og kandidatniveau. Det er de såkaldte DIS-kurser, der alle udbydes på engelsk og i særlig grad retter sig mod studerende med amerikansk baggrund, som allerede er indskrevet på et amerikansk universitet.

Det Teologiske Fakultet har udbudt disse kurser i over to årtier, men antallet af studerende har gennem de seneste år været stærkt stigende, så vi nu har ni kurser pr. semester, der er særligt rettet mod DIS-studerende, men i øvrigt også er åbne for vores egne studerende og udvekslingsstuderende fra andre lande end USA. Vi forventer faktisk, at antallet af kurser vil stige hen over de kommende semestre, hvilket vi er glade for.

Kurserne udbydes i et nært samarbejde med DIS (Study abroad in Scandinavia), som om sig selv på deres hjemmeside præsenterer sig som "en selvejende non-profit undervisningsinstitution, som er specialiseret i study abroad-ophold af primært ét semesters varighed". DIS' historie rækker helt tilbage til 1959 og har på den måde i mange år fungeret som et vigtigt dannelses- og uddannelsesmæssigt link mellem USA og Danmark.

De studerende er typisk i Danmark ét semester, og kurserne er nøje tilrettelagt efter deres særlige forventninger og behov. Det betyder, at fakultetet lægger betydelige kræfter i at planlægge og gennemføre disse kurser fra semester til semester. Lektor René Rosfort fra Afdeling for Systematisk Teologi er leder og koordinator for disse kurser og forestår den løbende kontakt med DIS.

Med 25-30 studerende i gennemsnit pr. kursus er der tale om et betydeligt tilskud til den almene uddannelsesportefølje på fakultetet. Det har eksempelvis betydet, at på trods af nedgange i antallet af ordinære studerende, så har fakultetet formået at holde sin samlede uddannelsesøkonomi

på et stabilt niveau og endda med en svagt stigende tendens.

Det er vi meget stolte over – også over det forhold, at DIS-kurserne på Det Teologiske Fakultet indtil videre er de eneste kurser i DIS' i øvrigt brede uddannelsesudbud, der afvikles på Københavns Universitet.

De undervisningsmæssige temaer på kurserne spænder bredt og dækker områder som *The Ethical Brain: Philosophy and Neuroscience*, *Philosophy of Mental Health*, *Philosophy of Gender*, *The*

Making of the Modern Self: Existential Philosophy, *The Philosophy of Religion: After the Death of God*, *Kierkegaard's Authorship: On the Loss and Recovery of Meaning*, *The Philosophy of Love* og *The Good Life*.

Ud over René Rosfort selv underviser også lektor Mads Peter Karlsen fast på disse kurser sammen med Jakob Due Lorenzen, der er ansat af DIS. Tak til dem for at forestå denne vigtige del af fakultets samlede uddannelsesudbud.

Klodens Teologi
Ny foredragsrække på Det Teologiske Fakultet

11 foredrag, 11 mandage i foråret fra kl. 15-17

Hvad kan teologien tilbyde til at tænke over problemstillinger som klimakrise og biodiversitetskrise, menneskets forhold til sig selv og sin omverden, ansvar og handling samt social (u)retfærdighed og global ulighed?

Sted: Grundtvig auditoriet (8B.0.16),
Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Læs mere på <http://teol.ku.dk>

Når en hemmelig abort er bedre end en synlig graviditet

Et ph.d.-projekt om teenagemødre i Sierra Leone

Af ph.d.-studerende Hamida Massaquoi

Da Fanta som 14-årig blev gravid, stod det klart for hende, at hun blev nødt til at afbryde sin uønskede graviditet for at færdiggøre sin uddannelse. I Sierra Leone er abort ulovligt, medmindre der er risiko for komplikationer under fødsel eller graviditet. Derfor så Fanta ingen anden udvej end at tage sagen i egen hånd.

I Sierra Leone er de færreste piger og kvinder bange for at afbryde deres graviditet af juridiske eller religiøse grunde. Frygten bunder tværtimod i aktuelle hændelser og skrækhistorier om skolekammerater og piger fra nabolaget, der har mistet livet under selve aborten. Ifølge WHO udføres usikre aborter under farlige og uforsvarlige forhold og af personer uden sundhedsfaglig baggrund. Indgrebene kan ske ved ikke-sterile instrumenter eller skarpe pinde indført gennem skeden og livmoderhalsen ind i livmoderen.

Mislykkede forsøg

Synet på teenagemødre og deres møde med kulturelle normer og religiøse overbevisninger er emnet for mit ph.d.-projekt ved Center for Afrikastudier. På feltarbejde i Sierra Leone har jeg lyttet til unge kvinders livshistorier og lavet interview

med familiemedlemmer og nøglepersoner i samfundet. Det var i den forbindelse, at jeg lærte Fanta at kende.

Som mange andre sierraleonske piger anså Fanta en hemmelig abort for at være bedre end en synlig graviditet i et land, hvor piger risikerer at blive ekskluderet af familien og fordømt, stigmatiseret og udskammet af kirker, moskéer og hospitaler. I Fantas tilfælde tog hun antibiotika i håb om, at bivirkningerne ville fremprovokere en abort, men da det mislykkedes, forsøgte hun igen ved at indtage en lokal urtemikstur. Mangel på offentlig regulering af landets apoteker gør det forholdsvist nemt for piger som Fanta at skaffe forkert eller ineffektiv medicin. Det gælder for eksempel antibiotika, p-piller eller Panodil, som i sidste ende kan medføre varige skader.

Selvom begge abortforsøg mislykkedes for Fanta, sætter tusinder af unge piger i det lille vestafrikanske land deres liv på spil ved at indtage urtemidler, rottegift og andre lægemidler. Forsøg på at fremprovokere en abort uden sundhedsfagligt tilsyn udgør 10 procent af landets dødsfald blandt gravide piger og kvinder. Forblødning, forhøjet blodtryk, graviditetsrelaterede infektioner og HIV- og

malaria symptomer, som forværres under graviditeten, er ifølge WHO de hyppigste årsager til dødsfald blandt gravide og fødende.

Hellere færdiggøre skolen

Graviditet blandt unge piger er ikke et nyt fænomen i subsahariske afrikanske lande. Historisk set er tidligt ægteskab og moderskab blevet prioriteret over pigers skolegang. Her bortgiftede forældre som regel deres teenagedøtre til meget ældre mænd for at redde familiens dårlige økonomi ved at modtage en brudepris eller medgift i form af penge, gaver, kvæg eller andre værdifulde genstande.

I dag betragter forældre i stedet uddannelse som en investering, der går tabt, hvis deres datter bliver gravid, inden hun har færdiggjort sin skolegang. Paradoksalt nok vælger nogle piger at indgå i seksuelle relationer med ældre mænd for at kunne betale for deres skolegang. Andre føler sig derimod presset til at have samleje med mænd, der lover at forsørge dem. Fra et vestligt synspunkt kan dette anses som en form for prostitution, men under svære økonomiske forhold er disse korte eller længerevarende seksuelle relationer udtryk for en overlevelsesstrategi. I værste tilfælde resulterer disse forhold i uønskede graviditeter, hvor nogle mænd påtager sig ansvaret, mens andre frasiger sig ansvaret for barnet, før det overhovedet er blevet født.

I Sierra Leone fordømmes ugifte gravide piger ofte, fordi deres graviditet afviger fra normative kulturelle, religiøse og traditionelle overbevisninger. Siden 2019 har mindst fem lande i Subsaharisk Afrika – Mozambique, Zimbabwe, Sierra Leone, Uganda og São Tomé og Príncipe

– ophævet restriktive eller diskriminerende love for at sikre, at skolepiger og unge mødre kan færdiggøre deres uddannelse.

I 2020 ophævede Sierra Leone sit 10 år gamle forbud mod offentlig skolegang for gravide piger. Året efter vedtog den sierraleonske regering lovforslaget om “Radikal Inklusion”, som understreger skolepigens ret til uafbrudt skolegang under deres graviditet. Denne lov sikrer, at piger ikke bliver underlagt belastende vilkår, orlov eller restriktioner for deres tilbagevendelse.

Inden disse tiltag havde piger kun adgang til aftenskoler eller uddannelsesforløb drevet af NGO'er. De piger, der vender tilbage til skolebænken, vælger som regel at skifte skole eller flytte ind hos familiemedlemmer i en anden landsby for at undgå mobning, sladder og diskrimination. Disse valg er udtryk for, at der trods den nye lovgivning endnu er mange stigma forbundet med tidlig graviditet.

Religionens betydning

Religion er en vigtig del af hverdagen i Sierra Leone. Landets religiøse sammensætning domineres af et muslimsk flertal på omkring 60 procent. Den kristne befolkning på 30 procent er stigende, og de resterende 10 procent af befolkningen praktiserer andre traditionelle former for religion.

Ligesom i andre vestafrikanske samfund er religiøs tro og praksis indlejret i komplekse og flertydige systemer, der ikke lader sig indfange i faste kategorier. Dette kommer blandt andet til udtryk ved sierraleonernes evne til at leve sammen og indgå i ægteskaber på tværs af trosretninger. Synspunktet blandt de fleste sierraleonere er, at der ikke skelnes mel-

lem den kristne og islamiske Gud. Derfor fastholdes en pragmatisk og flyvende tilgang til tro, hvor nogle identificerer sig som både kristen og muslim (krisumus) eller konverterer frem og tilbage mellem de to religioner, samtidig med at de integrerer traditionel praksis og fejrer helligdage inden for begge trosretninger.

Denne tilgang og forståelse af tro har styrket sammenholdet mellem Sierra Leones Interreligiøse Råd (IRCSSL) og deres religiøse aktivisme mod abort. Det sker vel at mærke i et land, der ifølge FN er kendt for høj moderdødelighed og dårlige sundhedsforhold, hvilket gør landet til et af de farligste steder at føde i verden.

I et historisk perspektiv

Paradoksalt nok har Sierra Leone siden 1861 fulgt den tidligere britiske kolonimagts straffelov for abort, på trods af at briterne lovliggjorde abort i Storbritannien i 1967. Under den årelange borgerkrig blev sundhedsinfrastrukturen fuldstændigt ødelagt, og grundet manglende politisk interesse og engagement i fødselsforhold og kvinderettigheder blev afkriminalisering af abort først overvejet i 2015.

Her foreslog daværende præsident Ernest Koroma en sundhedsreform vedrørende kvinder og pigers reproduktive rettigheder, som skulle lovliggøre abort inden for de første 12 uger af graviteten, og som skulle tillade piger under 18 år adgang til abort med forældrenes samtykke. Præsidenten fik opbakning fra FN og internationale NGO'er, men modstand fra IRCSSL og andre konservative bevægelser i landet formåede at overbevise præsidenten om at opgive lovforslaget.

I 2022 fremlage den nuværende præsident Julius Maada Bio et lovforslag med samme formål. Det har udløst en genkendelig politisk debat om abortrettigheder, hvor konservative bevægelser kæmper for fosterets ret til at leve frem for kvindens ret til at bestemme over egen krop.

Selvom abort er ulovlig i de fleste vestafrikanske lande, varierer graden af kriminalisering markant mellem dem. I Sierra Leone fungerer den nuværende lovgivning mod abort mere som en retningslinje og et moralsk pejlemærke end som et redskab til kriminalisering. Med andre ord kan kvinder og unge piger nemt få adgang til medicinsk abort, hvis økonomien rækker til at betale sundhedspersonalet på offentlige hospitaler eller private klinikker, der er villige til at udføre proceduren.

Ydmyget i menigheden

Religiøse ledere spiller en væsentlig rolle i håndteringen af konflikter ved pigers graviditet. Ofte opfordrer de forældrene til at tilgive deres datter og betragte det kommende barnebarn som en gave fra Gud. I en religiøs kontekst anses forældres forsømmelse som "syndig", da det kan forværre forholdene for den gravide pige og det ufødte barn. Det overordnede budskab til forældrene vægter derfor empati og medfølelse frem for fordømmelse.

I nogle baptistkirker udvises omsorg dog parallelt med eksklusion. Metoden "name and shame" bruges som en disciplinær foranstaltning, hvor piger og i enkelte tilfælde drenge bliver offentligt udskammet og ydmyget foran menigheden. Det sker ikke bare for at tydeliggøre alvoren i deres handlinger, men også for

at advare andre imod konsekvenserne af graviditet uden for ægteskabet.

De gravide piger bliver derudover bedt om at forlade kirkekoret eller andre kirkelige roller, indtil de har født eller gennemgået terapeutiske forløb med præsten. Først derefter udviser kirken omsorg gennem social og økonomisk støtte. Mens nogle piger er indforståede med disse tiltag og finder støtte i kirken og moskéen gennem fællesbøn, vælger de fleste at holde sig på afstand af de religiøse institutioner, indtil de har født.

Abort er en gråzone

I Sierra Leone skelnes der mellem abort og postabortbehandling, hvor sidstnævnte er behandlingsforløb for kvinder, der er tvunget til abort grundet risici for livstruende medicinske komplikationer. Regeringen har indført dette sundhedstiltag for at reducere landets høje moderdødelighed.

Her er sundhedspersonalet oplært i pleje og behandling af kvinder. I visse tilfælde ender unge piger i denne kategori, når et mislykket abortforsøg forårsager alvorlige blødninger eller livstruende komplikationer. Indimellem vælger de bevidst at fremprovokere blødninger, der afføder behovet for et medicinsk indgreb for at fuldføre aborten.

Det kan dog være vanskeligt for sundhedsfaglige at forholde sig neutralt til medicinsk abort. For de fleste anses postabortbehandling som en værdig procedure, da den i sidste ende redder liv. Men tanken om at fuldføre en abort, der allerede var påbegyndt, kan være svært at acceptere for sundhedspersonale med stærke religiøse overbevisninger.

I modsætning til Danmark, hvor ansatte i sundhedsvæsenet er forpligtede til at forholde sig neutralt og at adskille personlige overbevisninger fra et fagligt skøn, afspejler sundhedsrådgivning i de fleste tilfælde i Sierra Leone den ansattes personlige værdisæt. Det medfører, at piger må finde alternativer eller udskyde hospitalsbesøg for at undgå chikane, stigmatisering og diskrimination. Hvor vi i Danmark debatterer, hvorvidt abortgrænsen skal hæves eller ej, så står det sierraleonske samfund over for andre etiske dilemmaer, som berører de mest sårbare i samfundet.

I diskussionen om abort i Sierra Leone kan man overveje, om beskyttelse af liv er begrænset til livmoderen, eller om det er værd at kæmpe for og beskytte de individer, ofte unge piger, der som Fanta udsætter sig selv for farer, når en hemmelig abort er bedre end en synlig graviditet.

Fredag den 9. februar 2024 kl. 13.15

Lektor Lars Nørgaard holder tiltrædelsesforelæsning
What is Church History Now?

Sted: Kierkegaard auditoriet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.
Arr.: Det Teologiske Fakultet

Nyt Center for Videnskab og Tro

Af professor, lic.theol. Niels Henrik Gregersen og professor, dr.med. et dr.med.vet. Per Torp Sangild

Med en generøs støtte fra Samfonden på godt 10 millioner kroner har vi på Københavns Universitet etableret et fem-årigt samarbejde mellem de sundhedsvidenskabelige og teologiske fakulteter. Samarbejdet har ført til dannelsen af et nyt selvstændigt forskningscenter: *Center for Videnskab og Tro* (CVT), fysisk placeret på Det Teologiske Fakultet.

Fra konflikt til samarbejde

Hvorfor arbejde med forholdet mellem videnskab og tro – igen og igen? Det har man dog gjort siden middelalderen og reformationen. Endnu mere intens blev diskussionen med den moderne fysiks og kemis gennembrud i 1600-tallet, med skikkelser som Isaak Newton og Robert Boyle. Newton skrev faktisk flere sider om teologi end om fysik! Men også hos Charles Darwin var religiøse refleksioner en del af hans “natural philosophy”, som man dengang kaldte naturvidenskaben. Efter 1870’erne indfandt en pause sig, men siden 1960’erne er der igen opstået en stærk international diskussion om forholdet mellem videnskab og teologi – eller mere alment: videnskab og religion.

Vi på CVT har dog valgt at skære kagen på en lidt anden måde. Vi går – som

i den kontinentale tradition – ud fra et bredt syn på ‘videnskab’, der ikke kun omfatter naturvidenskaber (fx fysik, kemi og biologi) og medicin, men også samfundsvidenskaber (fx sociologi, antropologi, økonomi og jura) samt de humanistiske og teologiske videnskaber. Det vil sige alle de akademiske fagområder på et moderne universitet som Københavns Universitet. Tilsvarende ser vi ‘tro’, herunder tillid, håb og kærlighed, som hverdagsfænomener, der på den ene side ligger nede under alle videnskaber som en før-videnskabelig praksis, og som på den anden side selv indgår i videnskabelige praksisser. Det kræver en uddybning:

Vi er nemlig godt klar over, at mange nutidsdanskere fortsat ser videnskab og tro som modsætninger. Nogle mener, at hvor videnskaben går ind, dér går troen ud. Og omvendt, hvor troen og etikken kommer ind, dér lukkes videnskaben ude.

CVT udfordrer denne opfattelse. Vi anerkender naturligvis, at videnskab skal udøves uden religiøse bindinger. Man kan ikke putte Gud ind i de matematiske ligninger eller ind i de historiske årsagsforklaringer. Ligeledes anerkender vi, at religiøs tro baserer sig på en refleksion

over livserfaringer, som videnskaberne normalt ikke interesserer sig for. Samtidig peger vi på, at videnskab og tro ofte mødes i samme person – som regel uden modsigelser.

Der kan naturligvis godt forekomme sammenstød mellem tro og viden. Hvis man forstår Bibelen som en håndbog i fysik, biologi eller urtidens historie, så beder man selv om konflikten. Eller hvis man følger den såkaldte ‘scientisme’, der mener og tror, at videnskaben kan forklare alting, så udelukker man alle andre indsigter og får dermed skabt strid.

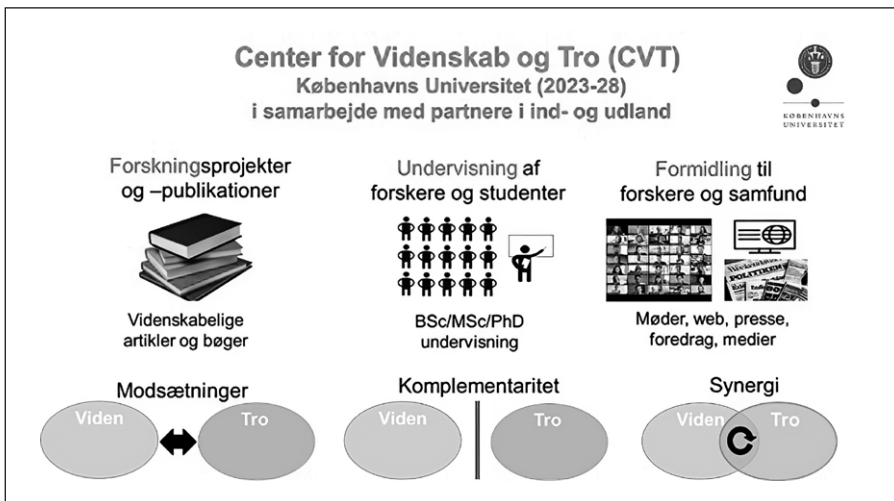
Større end vi ved

Heldigvis iagttager vi, at der i dag er en langt større forståelse af, at både videnskab og tro har grænser. “Verden er større, end vi ved og tror...”, lyder CVTs motto. Det er ikke ydmygende at være ydmyg, men det kan faktisk være meget klogt.

I vores arbejde på universitetet møder vi passionerede kolleger og studerende. Mange af dem har en tydelig etisk bevidsthed og har samtidig en sans for, at verden har en dybere sammenhæng, som vi hverken kan lodde eller overskue. Nogle vil fortsat mene, at videnskab og tro bør foregå i metodisk adskilte rum, ligesom også videnskab og etik. Det er ikke forkert. Men samtidig lever vi i en fælles verden med fælles problemer og med behov for bidrag til løsninger fra flere sider. Her begynder læreprocesserne.

Sundhed og økologi

CVT har valgt at fokusere på sundhed og økologi de første tre år. Inden for begge områder er samarbejdet naturligt. Nogle gange kommer vi fra hver vores side, og så opstår der et “komplementært” forhold mellem videnskab og tro. Andre gange afføder den fælles beskæftigelse et praktisk samarbejde og giver tværfaglig “synergi”.

I CVT undersøger vi den tese, at sundhed ikke bare drejer sig om en velfungerende fysisk krop, men også om social, mental og spirituel sundhed. ‘Spirituel sundhed’ er sværere at definere end de tre første, men har at gøre med vores opfattelse af mening i tilværelsen. Det gælder fx håb, tillid, kærlighed – og tro. Sygdom og sundhed drejer sig også om oplevelsen af mening eller meningsløshed i tilværelsen.

På samme måde drejer økologi sig ikke kun om miljø, planter, dyr, kemiske processer og energisystemer. Det handler også om, hvordan vi som mennesker lever i en verden, der er større end den rent menneskelige. Øko-logi betyder læren om huset (på græsk: *oikos*). Hvordan hører vi hjemme i det store økologiske hus, der bliver ved med at overraske og forundre os? Hvordan kan skabelsesglæden motivere os til at ændre vores klimatunge vaner? Hvordan kan videnskab og tro spille sammen om at løse de aktuelle problemer?

Cirklen udvider sig

Videnskaberne gør store fremskridt, og det skal vi være glade for. Men fremskridtene skal ses i et større perspektiv. Hvis vi forestiller os samfundets samlede viden som en cirkel, så udvider cirklen sig til stadighed. Dermed bliver også cirkelns omkreds – dvs. det som ligger lige uden for cirklen – stadigt større. Videnskaben producerer både viden og uvidenhed, for nye svar afføder flere nye spørgsmål. Nye horisonter åbner sig, nye flader af forundring.

Med ‘videnskab’ forstår CVT som sagt ikke kun naturvidenskab, men også samfundsvidenskab, humaniora og teologi.

Hvis man kigger nærmere ind i videnskabens verden, vil man hurtigt opdage, at videnskaberne er mange og ikke kan skrives på en og samme formel. Inden for alle fagområder er der derfor også uenighed om, hvilke problemer der er mest pressende at undersøge, og hvilke metoder der er de mest frugtbare. Dertil kommer, at vi også midt inde i vores videnskabelige cirkel støder ind i en tilværelse, hvor “sorrig og glæde vandre tilhobe” (Thomas Kingo). Tilværelsen gør både godt og ondt.

Ikke patent på tro

‘Tro’ forstår vi i CVT som en samlebetegnelse for en lang række menneskelige fænomener. Det inkluderer håb, tillid, formål og mening med tilværelsen, med eller uden en spirituel eller religiøs tro på Gud. I en dansk kontekst tager vi primært udgangspunkt i kristendommen. Men vi har også stor interesse i at følge diskussionerne mellem videnskab og tro i et større kulturelt perspektiv, der omfatter både Østen og Vesten, særligt Kina og Europa. Vi ønsker at undersøge videnskab-tro-samtaler i globalt perspektiv.

Tro er ikke kun noget kulturelt tillært. Det er også et eksistentielt felt, der spiller en vigtig rolle i både alment-menneskelige og religiøse sammenhænge. Inden for videnskaberne er spørgsmål om tro og intuitiv erkendelse som regel udtalte. Alligevel finder vi ofte ‘tro’ som afsæt og baggrund for videnskabelige hypotesedannelser. Derfor er der også usikkerhed, tvivl og uenighed inden for de fleste videnskaber. Det er videnskabens natur. Det er sjældent nødvendigt at vælge mellem videnskab og tro; snarere kan vi se dem som samvirkende måder, hvorpå

vi nærmer os virkelighedens storhed og kompleksitet.

Vi skal turde tale om både videnskab og tro. Både for sagens egen skyld, og for at gøre verden til et bedre sted at være. Hvordan kan vi indrette et samfund, der rummer både sundhed og sygdom, og som er økologisk bæredygtigt på lang sigt? Disse emner optager videnskabsfolk og alle andre. Netop når vi står over for disse påtrængende spørgsmål, er der brug for et samarbejde på tværs af videnskab og tro.

Ingen – heller ikke teologerne – har patent på at beskrive tro. Sansen for mening, meningsløshed, tillid og mistillid, tro og tvivl opstår midt i det daglige liv for alle. Tilværelsen findes trods alt ‘før’ og ‘neden under’ alle videnskaber. Det er i denne komplekse verden, at troen, håbet og kærligheden leves – som regel i samspil med videnskabelige forklaringer og verdensbilleder.

Et center på tre ben

Rent praktisk står CVT på tre ben. Centret har fokus på forskning, men vil også beskæftige sig med undervisning på universitetet og med formidling til offentligheden:

På *forskningssiden* publicerer vi artikler og bøger. Vi har fundet inspiration fra forskningscentre i udlandet som fx *Faraday Institute* i Cambridge og *International Society for Science and Religion*.

På *uddannelsessiden* indgår tro-vidensproblematikker allerede i den teologiske uddannelse, og der skrives opgaver

og specialer inden for området. På det sundhedsvidenskabelige fakultet er der oprettet et årligt ph.d.-kursus for danske forskere i “videnskab, spiritualitet og sundhed” i et samarbejde med Faraday Institutet i Cambridge.

På *formidlingssiden* holder vi foredrag og arbejder sammen med forskellige organisationer, som har naturlig interesse for vort arbejde. Eksempelvis er vi sammen med kirke-skole-partnere med til at arrangere en “Religionernes Dag” i august 2024.

Hvem er vi?

Vi synes selv, at vi er kommet godt i gang. Vores første internationale symposium fandt sted den 6. oktober 2023 med 116 deltagere. Vi har taget hul på forskningen, og vi er begyndt på flere samarbejdsprojekter. Men vi har meget mere arbejde foran os!

Og hvem er vi så? Vi er to postdoc’er (Emil Børtj Nielsen, Pui Ip Him), én ph.d.-studerende (Steen Hjul Lybke), én projektansat (Tobias Anker Stripp) og de to ledere (Per Sangild, Niels Henrik Gregersen) sammen med en uvurderlig studentermedarbejder (Helga Ishøj Carstens). Vi håber snart, at vi bliver endnu flere.

Vil du vide mere om projektet, så har vi skrevet en præsentation i *Samfundets Magasin nr.1* (2023). Følg også med på vores hjemmeside: <https://teol.ku.dk/afd/center-for-videnskab-og-tro/>.

Passover in the Land of Egypt?

‘Right’ Worship of YHWH in Ancient Jewish Diasporas

By Postdoctoral Researchers Kacper Ziemia and Alexiana Fry

The Hebrew Bible is not our only source to the history of Judaism before Alexander the Great. Documents from a Judean community in Egypt offer fascinating glimpses into religion and everyday life throughout the 5th century BCE. In this unique material, we encounter experiences of migration and diaspora 2,500 years ago and get a much more dynamic picture of what was becoming Judaism.

Rituals and Religiosity

For those that use the biblical corpus as a way to observe, practice, and even appropriate rituals for not only understanding the past, but also for current religious practices, the importance of how these are depicted is paramount. And yet, too often missed are how divergences and variations of these practices may have been carried out among “other” communities that worshiped the same god(s).

While we could discuss how these different flavors of religiosity can be seen in the Hebrew Bible, there are a few, less discussed, communities outside of the region of Israel and Judah that also are shown to be paying homage to YHWH. In the instance of a few Judeans and Arameans living in southern Egypt during the 5th century BCE, the deity is instead spelled Yaho.

Our research group entitled, “Divergent Views of Diaspora in Ancient Judaism,” explores the similarities and differences of many aspects of life lived for those who would identify their ancestral origins in the Land of Israel, and one of these categorizations includes religion.

Through a brief introduction of this diaspora group, and some conjectures involving a handful of letters kept in its archive, we will discuss the potentiality of a shared tradition of passover among all with shared memory of the land of Ancient Israel that also worshiped (a) YHWH. This matters to not only our research group as a special interest, but also to those who desire to see a more full picture of what it may have looked like to create normative and dogmatic behaviors as part of establishing a large-group identity.

Introducing Elephantine

On an island in the Nile, a military garrison made up of Judeans and their families lived and left papyri and ostraca spanning between the time period of 495 to 399 BCE in Aramaic. They lived amongst the native Egyptians, those in power at the time being the Persians, but also included other settlers and migrants

identified as Caspians, Ionians, Carians, Babylonians, and more.

What makes this group of even more interest to our study is their own identification markers with Judah, which included theophoric names (names that include their deity) but also, the temple to their god, Yaho, found in the midst of the island of Elephantine. Moreover, we also know that Judeans in Elephantine sent a petition to the governor and elites of the province of Yehud (Judah) to ask for assistance after the temple of Yaho was destroyed (*TAD* A4.7), meaning that they could be acknowledging a connection between their religiosity and of those in the “homeland.” This archeological find hand-in-hand with the textual archives help to give, while incomplete, a partial vision of how this community may have lived.

Uncertain Origins

While there are many who call themselves Judean in this community, *when* they arrived in this city and *why* is entirely up for debate. Many scholars would prefer connecting the biblical text to the Elephantine community, by citing Jeremiah 42-46, identifying them as a group of Judeans fleeing conflict that also may have even forced Jeremiah himself to come with them to Egypt.

The community at Elephantine upon facing conflict, that being the destruction of their temple of Yaho by the hands of both Persian and Egyptian perpetrators, note that this temple already existed in 526 BCE when Persians conquered Egypt (A4.8:12). Whether this is factual or used for rhetorical purposes is up for debate. Many note that this community does not

seem to have any awareness of authoritative texts, such as portions of scripture, making others then date their arrival to Egypt at a much earlier time in history.

Given that this is a military garrison that serves the Persian hegemonic powers that be, making it a potential imperial diaspora, they may have also been sent by Persia themselves from Judah directly, even as part of *corvée* (unpaid, forced) labor services. And yet still, some could have migrated to Egypt because they wanted to, allowing for current studies on migration to see that the more “normative” forms of movement are quite simply less discussed as they do not come off as “problematic,” or “irregular.”

All said, there are many thoughts on how this community came to be, and even with the archives and archaeological advances we have, we are still unsure. Given that the letters are dated, we can at least assume that this Judean diaspora had two to three generations born and raised here in Elephantine. The rest is up to constant questions amongst our fervent imaginations.

Observing Passover?

Although this community called themselves Judean, connections of similar worship to those residing in Judah during this time period are under negotiation by both this group at Elephantine and those from the “homeland.” We have quite a few letters that demonstrate that the worship of Yaho in Egypt involved what seems to be interplay of both Egyptian traditions with the probability of polytheism with a triad worship of gods (C3.15), as well as Persian traditions in the perplexing nature of combining elements of

YHWH and Ahuramazda, the proclaimed god of heaven.

While there are many ways we can demonstrate competing narratives from different groups pertaining to what would have been a part of “proper” worship of this same god, one letter we would like to highlight is one that may be mentioning Passover, which could be the creation of a unifying practice across diasporic difference.

This letter (A4.1) dated in 419 BCE comes from a man named Hananiah, sent to Jedaniah and others of the Judean garrison at Elephantine, with instructions for a certain celebration to be held amongst them. This information was said to have been issued straight from King Darius II (405-403 BCE) then sent to the satrap Arsamenes—the highest Persian official in the administrative unit of Egypt.

The letter details *when* this celebration would occur, as well as other details outlining *what* this celebration might entail regarding fasting and feasting. Some similarities with the celebration outlined here and in biblical narratives (Exod 12:1-28; Deut 16:1-8) have led many to call what is occurring “Passover,” and/or the “Feast of Unleavened Bread.” From just this brief and lacunary letter, however, there are many questions that arise for us who study these documents in detail.

Crucial Questions

One of the questions that comes to mind involves *why* this letter had to be sent. If one takes at face value the biblical texts, wouldn’t those who worship YHWH already be participating in such events? One could instead read this letter and see that the festivals that are being given concrete dates and even specific modes of

carrying out such festivities as the very text(s) that portrays their origin stories.

If what we’re looking at is a text that depicts King Darius II of Persia as one who is setting the timing of this/these events, we also have a more complicated, but interesting, origin story over and against what is seen as “traditional” as depicted in the biblical text for observing practices of YHWH. At a time when these biblical narratives were in the process of being canonized, we must remind all that there was no specific agreed upon way to celebrate these rituals; from what we are looking at, it seems that the imperial policies at this time were, in effect, shaping what would become the standard.

We know that there were also diaspora communities located near these centers of power, and influence of Persian cultural ideals were significant on Judaism and Judeans alike. From a diasporic perspective, we also know many biblical texts portray Egypt through the use of negative rhetoric (Jeremiah and Ezekiel), and many biblical texts also view living outside of the homeland as something less than desirable. However, we also have biblical texts that portray diasporic Judaism as something that can flourish. This allows for the speculation that Babylonian and Persian diasporas may have helped to create the very need for a letter like this sent to the many communities within and out of Judah/Yehud. This also allows for an appreciation for multiple perspectives, resisting harmonization, even as the letter itself creates a semblance of singularity or commonality.

While it is potentially deeply ironic for Passover to be celebrated by diasporic Judeans living in Egypt, it is also si-

multaneously powerful. The opportunity to hold nuance and breaking binary approaches to the study of religion and even theology is astonishing in light of the texts found at Elephantine.

Why Does This Matter?

For many decades the Biblical vision of Judean history was uncontested as the only legitimate depiction, regarded as properly linear both chronologically and theologically. For that reason scholars downplayed the significance of the documents originating in the diaspora communities regarding them as a dead-end lane in the history of Judaism. But the reality was much more complex and multidimensional, much like the processes of migration and diaspora themselves.

In allowing these other sources to come into play, we have a much more dynamic picture of what was becoming Judaism. Instead of seeing one specific set of texts as the only source by which to reconstruct the developments of what would become Judaism, we add in the perspectives from different diasporic communities, as seen here from Elephantine, and in other sources from Babylonia (Al-Yahudu and Murašû texts). Together, these texts display room for many different expressions of Yah-wism(s). The experience of diaspora shows us clearly the diversity of practice and phenomena that we now call Judaism, and perhaps, allow us to see the diversity within all religions.

As different beliefs, rituals, behaviors begin to merge into a more “standard” set of religiosity, diasporic questions as referenced above encourage us to ask the biblical corpus more difficult questions

of how much these texts actually depict the majority’s view, and/or *when* as well as *why* did these views become authoritative and therefore exclusive. Perhaps views like Jeremiah’s and Ezekiel’s demonstrate that there was already a bias against the kind of worship of Yaho in Egypt, and show clear tensions between different Judean communities across the Ancient Near East.

Our project hopes to map and chart these multiple layers of seemingly contested approaches within each of these diverse communities, all of whom are at least claiming to be worshipping the same god, as well as sharing a cultural memory or ancestry as rooted in the Iron Age Southern Levantine states of Israel and Judah. As we continue to explore and parse these extant texts from places regarded as less important to research, we are often confronted with more nuance than clarity, and hope that an acceptance of this posture will become more “normative” amongst fellow scholars in biblical studies.

The project “Divergent Views of Diaspora in Ancient Judaism” is supported by the Independent Research Fund Denmark and headed by Associate Professor Frederik Poulsen.

More...

If you want to read more of these letters and ostraca, request *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt* by Bezalel Porten and Ada Yardeni. See also for more on this community, *Identity in Persian Egypt: The Fate of the Yehudite Community of Elephantine* by Bob Becking via the Royal Danish Library.

Doktordisputats om Johannesbrevene og deres forhold til Johannesevangeliet

Af professor emeritus, dr.theol. Mogens Müller

Skrifterne i Det Nye Testamente rummer forskelligartede forståelser af Jesu betydning. Men er Johannesbrevene ligefrem blevet til som en polemisk afvisning af teologien i Johannesevangeliet og dets angiveligt elitære og progressive Kristus-tro? Det hævder en ny doktordisputats, der i kommentarform gennemgår Johannesbrevene vers for vers.

Til doktorforsvar

Den johannæiske konflikt mellem filosofisk progression og teologisk traditionalisme. Sådan lyder titlen på en afhandling, der den 13. oktober 2023 “med held” blev forsvaret for den teologiske doktorgrad i København. Forfatter er Jesper Tang Nielsen, der i årene 2003-2020 var først adjunkt, siden lektor i Ny Testamente ved Det Teologiske Fakultet, men i 2020 blev præst i Københavns og Vartov Valgmenigheder. Det var i øvrigt den første disputats inden for faget Ny Testamente siden 2000.

Den omstændelige titel skal ifølge forfatteren erindre om K.E. Løgstrups disputats fra 1942 *Den erkendelsesteoretiske konflikt mellem den transcendentalfilosofiske Idealisme og Teologien*. Derved markerer Tang Nielsen også en

forbindelse tilbage til fakultetet i Aarhus, hvorfra han er kandidat og i 2003 fik sin ph.d.-grad. Hans ph.d.-afhandling udkom i 2009 på tysk som *Die kognitive Dimension des Kreuzes. Zur Deutung des Todes Jesu im Johannesevangelium*.

Den enkle tese

Tesen er forbløffende enkel. Forfatteren mener dog, at den næppe er fremsat før. Påstanden er, at forfatteren eller forfatterne bag de tre Johannesbreve i Det Nye Testamente står i et skarpt teologisk modsætningsforhold til forfatteren (eller måske kredsen af forfattere) bag Johannesevangeliet. Der har ellers på grund af det store og åbenlyse sproglige slægtskab mellem evangeliet og brevene været nærmest konsensus om, at disse skrifter gav forskellige udtryk for den samme teologi. Men det er ifølge Tang Nielsen langt fra tilfældet. Det gælder også identifikationen af forfatteren med apostlen og Zebedæus-sønnen Johannes – en påstand som længe har været opgivet.

Efter en vis tøven har Tang Nielsen nemlig overgivet sig til Gitte Buch-Hansens og i hendes fodspor Troels Engberg-Pedersens hypotese, at Johannesevangeliet i sin fremstilling af Jesus-skikkelsen

og ikke mindst Helligånden grundlæggende er præget af stoisk filosofisk tankegang. I denne filosofi opfattes Ånden som noget stofligt, noget fysisk-æterisk, der i større eller mindre fortætning er til stede over alt. Tanken er så, at en særlig Kristus-ånd efter Jesu ophøjelse har taget bolig i de troende og helt bestemmer deres liv.

De andre evangelier

Med denne tanke adskiller Johannes-evangeliet sig radikalt fra de tre andre evangelier i Det Nye Testamente, som evangelieforfatteren må have kendt og også i en vis udstrækning inddrager i en genskrivning af Jesus-fortællingen. At Lukas-skrifterne nok er skrevet noget senere end Johannesevangeliet, har Tang Nielsen dog ikke blik for. Nærmest tværtimod.

Ganske vist mente kirkefædrene, at Johannesevangeliet blev skrevet nogenlunde samtidig med de andre evangelier for at supplere dem. Sandheden synes dog at være, at det er skabt for at fortrænge dem. For sammenlignet med Johannesevangeliets elitære, progressive Kristus-tro blev de regnet for enfoldige og tilbagestående. Derfor måtte de vige for et skrift med en ny og dybere indsigt i Jesu betydning.

Ordet er Ånden

Læst i lyset af stoisk tankegang bliver det nemlig oplagt at foretage en bestemt identifikation af det "Ord", der var i begyndelsen, er Gud, og uden hvilket intet af det, som er, er blevet til. Og det er identifikationen af det med den Ånd (græsk: *pneuma*), der gennemtrænger og styrer verdensaltet. Derfor består den vises visdom også i at være i overensstem-

melse med denne Ånd. For kun ved at være konform med denne Ånd opnår et menneske den sande lykke.

Johannesevangeliet er her et selvstændigt teologisk udkast, der skal vise, at netop Kristus-troen sætter den troende i stand til at opnå denne "lykke", dvs. frelse. Hvor nu den sande vise i stoicismen er lige så sjælden som Fugl Fønix, der kun viser sig engang hvert tusinde år, gør Ånden gennem Kristus-troen i en noget større skala vismænd af vankundige små.

Derfor bliver Jesu historie ifølge denne fortolkningsmodel nok så meget Åndens historie. Johannes Døber bevidner således, hvordan han har set Ånden komme ned og forblive over Jesus, som i øvrigt i dette evangelieskrift slet ikke selv bliver døbt. Denne Ånd er det nu, der hele skriftet igennem virker i Jesu ord og gerninger. Og vel at mærke udelukkende i ham. For sand Kristus-tro forudsætter delagtighed i Ånden. Derfor kan disciplene heller ikke komme til den fulde og sande tro, før den ophøjede Jesus sender dem Ånden i skikkelse af "Talsmanden" (græsk: *parakleten*). Således er disciplenes tro på Jesus i Johannesevangeliets fortælling også midlertidig og ufuldkommen. På korset opgiver Jesus Ånden, men får den straks tilbage ved ophøjelsen. Og disciplene modtager derefter Ånden, da Jesus påskedags aften indblæser den i dem. Fra da af er Ånden i form af Talsmanden i dem i Jesu sted.

Selv om Johannesevangeliets Kristus-tro ikke fuldt ud er identisk med stoicisme, så tager den dog så meget farve af denne filosofi, at det på afgørende måder ændrer denne tros væsen. Som en legemliggørelse af Ånden bliver Johannesevangeliets Jesus allerede i sin jor-

diske tilværelse guddommelig. Han siger da også selv gentagne gange, at han er ét med Faderen. Ved at Ånden efter Jesu op-højelse tager bolig i den enkelte troende og udfolder sig i hendes eller hans liv, har denne nu ikke (længere) brug for en forsoningsdød eller nogen etisk belæring. Kærligheden er bestemt ikke ude af bil-ledet, men den udfolder sig i kraft af Ån-den så at sige af sig selv blandt trosfæller, brødrene og søstrene.

Modstanderne er anti-kriste

Johannesbrevene er ifølge Jesper Tang Nielsen en konsekvent undsigelse af Jo-hannesevangeliets udlægning af Jesu be-tydning. Det ses især i Første Johannes-brev, der med sine fem kapitler ikke er noget egentligt brev, men mere en teolo-gisk traktat – til forskel fra Andet og Tredje Johannesbrev, der i al deres kort-hed fortæller om konflikt med forskelli-ge, også navngivne personer.

Første Johannesbrev fastholder således bekendelsen til, at Jesus Kristus er kom-met i kødet, dvs. var et dødeligt menne-ske, og ikke bare er en “fortætning” af Ånden, sådan som en stoisk-inspireret forståelse af Johannesevangeliet forud-sætter. Den Kristus-troende bliver ikke i kraft af Ånden usårlig over for synden, men er fortsat henvist til syndernes for-ladelse. Han eller hun er således ikke al-lerede gået over fra døden til livet, men det evige liv står som en fremtidig fuld-endelse af det, der med Kristus-troen er begyndt i dette liv. Endelig er formanin-gen til indbyrdes kærlighed brødrene (og søstrene) imellem ikke blevet overflødig.

Så voldsomt er modsætningsforholdet i Johannesbrevene til det, som Tang Niel-sen kalder en progressiv Kristus-tolk-

ning, at folkene bag Johannesevangeliet får betegnelsen ”anti-kristusser” og i et dualistisk verdensbillede anbringes på Djævelens side som hans børn. Der er ikke nogen fremstrakt hånd!

Det store spørgsmål i forbindelse med denne teologiske forståelse er, hvordan Johannesevangeliet så alligevel kom med i Det Nye Testamente. Det skete angive-ligt i kraft af, at dette evangelieskrift ikke længere blev læst i den ånd, hvori det oprindelig var skrevet. For senere læsere blev Johannesbrevene heller ikke set som de modskrifter til Johannesevangeliet, som de ifølge Jesper Tang Nielsen var. I stedet kom det til en harmoniserende læsning, hvor brevene nærmest funge-rede som en læsevejledning til evange-liet. Denne forståelse bekræfter desuden, at Johannesevangeliets kapitel 21 er en senere tilføjelse, der netop skulle tjene til at bringe resten af evangeliet tilbage i folden.

En ny Københavner-skole?

Der var vist kun en enkelt kirkefader, nemlig Origenes, der i begyndelsen af 200-tallet gennemskuede faren ved en stoisk læsning af Johannesevangeliet. El-lers dukker den først for alvor frem igen hos Gitte Buch-Hansen og Troels Engbe-rg-Pedersen. Det er spændende, at der her tegner sig en profil af en særlig dansk skole i evangelieforskningen og det end-da med tilknytning til fakultetet i Køben-havn.

Holder tesen stik, må talen om en egentlig johannæisk skole inden for den tidligste kristendom forstumme. For så er Første Johannesbrev et forsvar for en Kristus-tro som den, vi kender fra Markusevangeliet og Paulus’ breve. Det

rejser så spørgsmålet, om der alligevel og også forud for Johannesevangeliet i visse kredse havde udviklet sig en særlig johannæisk sprogbrug, som i Johannesevangeliet så inddrages i dets stoicerende Jesus-tolkning. Eller er der tale om, at forfatteren til Første Johannesbrev har overtaget fjendens sprogbrug i sin bekæmpelse af ham.

Slut med harmoniseringer

Tidligere læste man gennemgående de fire evangelier harmoniserende. For da de alle indeholdt en autoritativ fortælling om Jesu liv, kunne man ikke forestille sig, at de på afgørende punkter var i modstrid med hinanden. Tværtimod måtte de i deres forskellighed supplere hinanden, og her blev Johannesevangeliet så anskuet som det særligt åndelige. I dag vinder den opfattelse imidlertid mere og mere frem, at ingen af de tre evangelier, der fulgte efter det første, nemlig Markus-evangeliet, blot forstod sig selv som supplement. De ville tværtimod hver især fortrænge deres forgænger eller forgængere.

Her savner jeg, at Jesper Tang Nielsen forsøger at sætte nogle – omtrentlige – årstal på. Han end ikke nærmer sig kronologiens minefelt. Men en dateringsmæssig indplacering er en vigtig del af

forståelsen af disse skrifter. Således er det også helt afgørende for Tang Niensens tese, at Johannesbrevene virkelig er yngre end Johannesevangeliet.

Med sit imponerende værk skriver Tang Nielsen sig ind i en ny trend, hvor fortolkere fremanalyserer de betydelige brudflader og modsætningsforhold, der er mellem de enkelte forfatterskaber i Det Nye Testamente. Faktisk supplerer de kun hinanden ved at vise os bredden i fortolkningen af Kristus-troen i de første hundrede år efter Jesu død. Her kunne de forskellige forfattere næppe have været i stue med hinanden. Desuden er det udelukket ved, at de ikke var stort set samtidige, hvad de forfatterangivelser, som traditionen har tilføjet de enkelte skrifter, ellers vil have os til at tro. Men det endte altså alligevel med, at disse stærkt forskelligartede skrifter kom til at optræde side om side i Det Nye Testamente. Enhed og enighed er ikke altid det samme!

Der er god grund til at ønske såvel Jesper Tang Nielsen som Det Teologiske Fakultet tillykke med denne akademiske præstation. At disputatsen tilmed er på dansk, så den kan være med til at fastholde og udvide vort modernål også som et fagvidenskabeligt sprog, er kun endnu en grund til glæde.

Identitet identificeret

En reportage fra Studienævnets temadag 2023

*Af stud.theol Ellen Inger Fabricius Harms
og stud.theol Agnethe Tofte-Hansen*

Den 13. oktober 2023 inviterede Studienævnet for Teologi til sin årlige temadag. Studerende og det faglige personale mødtes over fire indholdsrige oplæg med den fælles overskrift "Identitet", der gav forskellige teologiske bud på, hvad identitet er.

Who gets to be a person?

Postdoc Alexiana Dawn Fry indledte sit oplæg med en genfortælling af Dommerbogen 19. Fortællingen rammesatte oplæggets refleksion over vold, identitet og 'personskab' (*personhood*). Fry understregede, at vold er en struktur, der afgør "who gets to be a person?"

Fry fremhævede J. Butlers tese om, at mennesker, der ikke har mulighed for at repræsentere sig selv, risikerer at blive dehumaniseret. I forlængelse heraf definerer T.M. Lemos 'personskab' som social anerkendelse af værdi; derfor vil en voldshandling altid medføre en ændring i statusforholdet mellem voldsudøveren og offeret.

Dom 19 omhandler en konkubine, der har forladt sin levitiske mand. I en fremmed by antastes levitten af nogle mænd, der vil ligge med ham. Fry forklarede, at

mændenes mål er at krænke levittens status ved hjælp af penetration, fordi penetration i oldtidens Israel var lig med dominans. Truslen om statustab igangsætter en modreaktion i levitten, som får fatale konsekvenser for konkubinen. Ved at overgive hende til mændene fremstår han som den dominerende, mens konkubinen underkues. Hun voldtages til døde. Efter overfaldet skærer levitten kvindens misbrugte krop i 12 stykker og sender dem til Israels 12 stammer. Kvindens krop bliver et udtryk for *hans* budskab. Det er, understregede Fry, et billede på kvindens undertrykkelse.

Kvindens identitet er knyttet til hendes status som konkubine. Fry spurgte: "Would she be less of a victim if she hadn't been promiscuous? ... Is a concubine a person? ... Is woman human?" Efter overfaldet ligger konkubinen på en trappesten, et overgangsted eller en liminalfase mellem ude og inde. Fry udlagde således Dom 19 som en fortælling om kvindens dehumanisering og spurgte i forlængelse heraf, med Butler: "When is life grievable?"

Fry afrundede med en opfordring til at bruge denne fortælling om vold og iden-

titet som en historisk *lense of identity*, der kan hjælpe os med at forstå den verden, vi lever i. Hvis vi kender vores identitet og forstår de magtstrukturer, vi er indlejret i, er det muligt åbent at møde den Anden, selvom vi hverken deler identitet eller identitetsmarkører. Dermed kan vi aktivt vælge “to receive and not perceive”.

Formiddagens første budskabet blev dermed, at vi skal lade vores viden om historien ændre den måde, vi handler i verden. Fry sluttede af med at understrege, at det handler om at være sårbar og åbne sig for forandringens mulighed.

Imod monastisk identitet

Professor Mette Birkedal Bruun begyndte sit oplæg med en etymologisk indflyvning i begrebet ‘identitet’ som noget både individuelt og kollektivt, der beskæftiger sig med, hvem vi ligner, og hvem vi er forskellige fra. Birkedal Bruun mellemlandede i syndefaldet, den lapsariske identitetskrise, der “voldeligt forenklet” ligger under den kristne identitet. Mennesket er skabt med retning mod det himmelske hjemland og delagtighed i saligheden. Men mennesket forbryder sig mod den enhed, det er skabt til, og sendes i jordisk eksil, hvor det vender sig fra Gud og ind i sig selv. Menneskets spørgsmål bliver da: Hvordan kan jeg være *i* verden uden at være *af* verden?

Birkedal Bruun landede her ved sin egentlige destination: Munkene. De afgrænses fra verden af klosterets port og mure og er dermed *i* verden uden at være (en del) *af* verden. Ved indtrædelse aflægger munken sin verdslige identitet og ifører sig den nye monastiske identitet. Birkedal Bruun understregede to former

for klosteridentitetsdannelse med udgangspunkt i cistercienserne. Den åndelige, individuelle og den praktiske, kollektive identitetsdannelse.

Hvor den jordiske krop straffes, dyrkes det åndelige. Birkedal Bruun fremhævede cistercienserne, der dyrker det åndelige i fællesskabet i tidebønnerne. I samsyngningen skabes en fælles identitet, både munkene imellem og mellem den enkelte munk og Gud. Samme bevægelse sker, når munkene forsøger at komme tættere på Gud i det, Birkedal Bruun kaldte identitetsarbejde med Højsangen. Mødet mellem brudgom (Kristus) og brud (menneskets sjæl) skal føre til, at menneskesjælen over tid bliver ét med Kristus.

Birkedal Bruun forklarede, at cisterciensernes praktiske identitetsdannelse handler om institutionel identitet. Alle klostrene skal, med udgangspunkt i Benedikts regel, *carta caritatis*, ligne hinanden. Helst i så høj grad, at den samme fornemmelse indtræffer, når man træder ind i et hvilket som helst cistercienserkloster.

I en sidste detour bemærkede Birkedal Bruun, at nonneklostre har praktiseret en anden form for identitetsdannelse. De har fungeret relativt individuelt, da de i mindre grad end munkene har været underlagt rejsevirkosomhed. Nonnernes tekster beskæftiger sig også med Højsangen, men er mere optaget af den individuelle end fælles identitet med Kristus.

Birkedal Bruun landede således sit oplæg med at fremhæve, at identitetsdannelse inden for klostrenes mure blev udfoldet både individuelt og i fællesskab.

Islamisk kristendom

Efter en tiltrængt kaffepause indtog professor Jan Loop, der lovede at holde næste års oplæg på dansk, podiet for at oplyse om Koranen og kristen identitet i det tidligt moderne Europa. Han kredsede om spørgsmålet om, hvordan en kristen identitet kan blive skabt i mødet med islam. Og omvendt.

Loop greb indledningsvis fat i E. Saids begreb orientalisme. Said læser Orienten som en konstruktion, der ikke er baseret på virkeligheden, men som er med til at konstruere en kristen, europæisk identitet, der står i modsætning til den også konstruerede orientalske identitet. De to konstruktioner er udgangspunktet for forholdet mellem den europæiske og islamiske verden. Det er en historie om "entangled cultural history", der som et tæppe væver de forskellige kulturer sammen, og en historie om antagonisme og udpræget vold. Loop fremhævede Osmannerriget som eksempel på et sådant kultur-mash-up: en europæisk magt af en islamisk verden.

Loop beskrev, hvordan islam gennem den europæiske historie enten er blevet set som en selvstændig religion eller som en kættersk og rationalistisk form for kristendom. T. Biblianer, der stod bag den første latinske oversættelse af Koranen, udlægger islam som et kristent kætteri og dermed en del af "historica sacra". Islam bliver en del af den vestlige, religiøse historie og umiddelbar tilgængelig. Loop understregede, at der tidligere har været en forståelse af grundlæggende ligheder mellem islam og kristendom. Senere i *historica sacra* bruges islam endda som et idealistisk billede til at reflektere provokerende om kristendommen. Voltaire

erklærede f.eks., at islam er en mere fornuftig religion end kristendommen, for muslimer spiser ikke den Gud, de elsker.

Dengang Osmannerriget bankede på Wiens porte, frygtede man, at Koranen kunne blive et attraktivt alternativ til Bibelen. Det skyldes samtidens enhedssyn på islam og kristendom. Religionerne fremstod med mere identitetslighed end forskel, fordi man i Koranen kan finde mange bibel-lignende tekster. Loop udlagde, hvordan det bl.a. førte til en fjendtlig fremstilling af islam som en ulv i fåreklæder, der ville lure sig ind i kristendommen under dække af bibelhistorier. Derfor forsøgte man i samtiden at iscenesætte en forskel på de to religioner for at sikre sig, at folk forstod, at islam er ikke en vej til frelse!

Loops oplæg berigede tilhørerne med en forståelse af kristendom og islams sammenvævede rødder, som gensidigt har styrket deres identitet. Det er religionernes sameksistens, der har skabt og skaber nødvendigheden af at bekende sig til en religiøs identitet.

At blive en selv

Lektor Iben Damgaard satte fokus på, hvad det vil sige at have en identitet eller, med S. Kierkegaard, *at blive et selv*. Det dannede grundlag for en tour de force gennem Kierkegaards identitetsbegreb.

Oplæggets udgangspunkt var spørgsmålet om menneskets frihed. Mennesket fødes ind i en række vilkår, som det dog ikke er identisk med. Derfor spørger Kierkegaard, i hvilken udstrækning mennesket er frit til at bestemme, hvad det vil gøre med disse vilkår. Kunsten *at blive et selv* knyttes an til et hermeneutisk spørgsmål om selvforståelse, for men-

nesket er *inter esse*, en væren undervejs med spørgsmålet: Hvem er jeg?

Damgaard fremdrog Æstetikerfiguren fra *Enten – Eller*, der føler sig til mode som et enkelt ord i et leksikon. Han mangler sin sammenhængende historie og føler, at “mit liv er aldeles meningsløst”. Æstetikereren har gjort en eksistentiel erfaring af at være et tidsligt og historisk væsen udspændt mellem fortid og fremtid, og det medfører angst. Hovedpersonen i *Diapsalmata* bliver ligeledes angst, når han ikke føler sig samtidig med sig selv, ikke kan finde ud af, hvad han drives af. I Kierkegaards forfatterskab medfører identitetsspørgsmålet således både angst og tvetydighed, men – betonede Damgaard – også håb.

Håbet fandt Damgaard hos J. Climacus. Her er opgaven at genopdage vanskelighederne i en tid, hvor de nemme løsninger påskønnes. Nærværende artikels skribenter synes, at dette sokratiske budskab er glimrende i en tid, hvor alt skal færdiggøres på normeret tid eller hurtigere. Damgaard understregede, at Climacus fastslår, at opgaven i stedet er “overalt at gøre Vanskeligheder” for på den måde at forsøge at nærme sig tingenes kerne.

For at nærme sig Kierkegaards identitetsbegreb må man ifølge Damgaard forstå, at sprog og identitet er vævet sammen. Det sprog, man føler sig hjemme i,

har stor betydning for ens identitet, for det er her, man kan ”udtrykke sig selv”. Et sprog er en fælles verden, der knytter det enkelte menneske sammen med andre. Menneskets forståelse af sig selv er udsat til den måde, hvorpå det opfattes af andre. De andres blik kan, som det hedder i *Kjerlighedens Gjerninger*, gøre den andens skikkelse vaklende. Det er lettere at forsøge at blive som de andre end at tro på sit eget selv.

Afslutningsvis spurgte Damgaard, hvad det betyder for den enkeltes identitet at være kristen. I *Kjerlighedens Gjerninger* fortolker Kierkegaard næstekærlighedsbuddet som et kald til samtidigt at forstå sig selv og andre. Det etiske er forpligtelsen til at fastholde den menneskelighed, der ligger i den grundlæggende *menneske-lig-hed*. Damgaard afsluttede med at understrege, at det hos Kierkegaard er en afgørende menneskelig grundbestemmelse, at alle er lige over for Gud.

Fortsat (identitets-)dannelse

Formiddagen sluttede med en spørgerunde, og det stod hurtigt klart, at de teologiske studenter var blevet beriget med et nyt sprog for identitetsbegrebet. Alle formiddagens oplæg pegede ud over sig selv mod nye spørgsmål, og denne artikels skribenter hørte ivrig diskussion om teologisk identitet flere steder i den efterfølgende frokostpause.

The Quest for a Good Life in Times of Crisis

Hopeful Happiness in the New Testament and Beyond

By Assistant Professor, Dr.theol. Daniel Christian Maier

The texts that form the New Testament today were originally all written in Greek, the lingua franca of their time in the Mediterranean. This fact is not surprising given the vast influence Hellenization had in the aftermath of the conquest of Alexander the Great on nearly all aspects of life in the occupied territories and beyond. Among the new ideas that came with it were the ongoing debates about the concept of *eudaimonia*, which can be roughly translated as happiness or well-being, and how this state can be achieved.

Various sources from Second Temple Judaism attest to how Hellenistic ideas about the good life were integrated, transformed, debated, or rejected in their theology and anthropology. Naturally, the followers of the early Jesus movement were confronted with similar questions about the role of happiness in light of the events of Jesus' ministry, his resurrection, and the expectation of Christ's Second Coming.

New Assistant Professor of New Testament

In August 2023, I began my position as Assistant Professor of New Testament at

the Theological Faculty in Copenhagen. Among the aspirations for my new role is to bring the ancient negotiation of what defines a good life and what the divine plan foresees for human well-being to the attention of my students.

The study of happiness always fascinated me. Already in school, I had a profound interest in the theological, philosophical, and psychological approaches to this topic. Therefore, it was only consequential that I included this topic when choosing a field of research to deeply interact with during my dissertation at the Ludwig-Maximilians-University Munich. While Hellenistic literature has been extensively explored for its perspectives on happiness, other sources from Antiquity remain underexamined in this context.

As a result, I spent nearly four years studying the concepts of a good life in Ancient Judaism and their influence on the early Christian perception of happiness. During those years, I had the great privilege of devoting countless hours to contemplating happiness as understood in the past and present while learning on multiple levels from colleagues, especially during my guest research stays

at the Hebrew University of Jerusalem, Addis Ababa University, and Yale University.

Happiness in Ancient Judaism

The Book of Jubilees is one example of bringing happiness into a dialogue with religious traditions that captivated me from the beginning of my research. This intriguing work, dating back to the 2nd century BCE and only fully extant today in Old Ethiopic (Ge'ez), offers a unique retelling of events from Genesis and the first chapters of Exodus, but with its own twists and variations. It is remarkable how the author(s) of Jubilees harmoniously integrated more than 40 references to happiness and joy into their *Rewritten History*, whose *Vorlage* in the Torah did not treat these topics explicitly.

Whether it is about the gratitude of Abraham, the good death of the patriarchs, the end of a mourning period, the joy of humans eating and drinking together, or the instructions given to the reader for the correct way to celebrate ritual feast days with genuine happiness; in Jubilees, we encounter a wide range of descriptions of positive mindsets, which exist predominantly in connection with God and invite the recipients to be emulated. The message is clear: A state of flourishing is only possible through a meaningful relationship with God since he is the creator of all human happiness, and therefore deserves unconditional gratitude, as Jubilees frequently affirms.

Philo and Josephus

A different stance on the pursuit of happiness is taken by Philo of Alexandria (ca.

20 BCE–50 CE). Deeply immersed in both Hellenistic philosophy and his Jewish heritage, Philo grappled with questions of how to communicate the promise of happiness within the Hebrew Bible to his fellow Jews, who were partly inclined to abandon the traditions of the fathers. The product is a unique synthesis of Hellenistic virtue ethics with Torah exegesis evident in his works. He highlights wisdom, piety, and philanthropy as virtues exemplified by biblical figures like Abraham and Moses, portraying them as eternal pathways to lasting happiness.

Another critical aspect of Philo's thought was the relationship between spiritual and physical needs. However, unlike modern interpretations emphasizing harmony, Philo stresses that obeying reason and law over bodily desires was paramount for obtaining the good life. In sum, this Alexandrian explicitly designates ascetic contemplation and strict virtue as ways to achieve happiness.

Flavius Josephus (ca. 37–100 CE), a Jewish historian working in Rome after the First Jewish–Roman War, offers a more pragmatic perspective on happiness than most of his contemporaries. Unlike the detailed and (allegedly) reliable paths to happiness suggested by others, Josephus views happiness as elusive and transient, a gift from God not fully comprehensible to humans. His motivation for discussing happiness in his work is practical, using it to bring back hope to fellow Jews among his readers after the destruction of the temple in Jerusalem by showing that happiness is also possible without a temple. He encourages adherence to Jewish laws and virtues since

they provide the best chances to happiness akin to their revered ancestors.

Josephus also employs happiness as a diplomatic tool, portraying the laws of Moses as the ultimate source for a happy society to his pagan readership while defending his people against widespread anti-Jewish stereotypes. Thereby, his approach underscores the diverse perspectives on happiness within Ancient Judaism.

The New Testament

Many concepts of happiness found within the New Testament are similar to those they encountered in their environment. Therefore, they are easier to understand in light of this context. This is exemplified in Paul's letters, where he proclaims hope, even amidst adversities, and views authentic joy as a proper disposition before God. The demand for genuine happiness when approaching God became increasingly prominent in Ancient Judaism.

But not only Jewish influences shaped the apostle's concept of the good life. Paul's epistles, especially his letter to the Philippians, encourage believers to strive for the succession of Christ in terms that remarkably resemble the Aristotelian Eudaimonism, the highest good humans could strive toward. But while the Hellenistic concept entails happiness as the final goal, this happiness is, for Paul, subsumed under the meaningful journey to follow Christ in this life.

The Gospel of Luke and the Johannine tradition also partly build on ancient Jewish and Hellenistic discourses about happiness but alter them in significant ways.

Luke portrays joy as an essential part of faith and revelation, advocating for a present experience of happiness within the threatened communities. As the end of the Gospel illustrates, *great joy* is the theological answer to Jesus' resurrection and ascension.

Meanwhile, the Johannine tradition, particularly the Gospel of John, introduces the concept of "complete joy" achieved through a deep relationship with Jesus and adherence to his commandments. By remaining in Jesus' love and sustaining this love in the community, participation in a new form of divine happiness is possible. In contrast, the later First Johannine Epistle depicts "complete joy" as more elusive, linking it to an eschatological future. This shift also exemplifies the ongoing negotiation of happiness in early Christian thought.

Promises of Happiness

Some approaches to happiness mark a significant departure from previous customs. The beatitudes, particularly those in the Sermons on the Mount and Plain, present happiness as accessible to all by promising it to those who mourn and are meek, to the poor and persecuted, extending God's grace to the marginalized. This inclusive view stands in contrast to the more exclusive concepts of happiness found in Jewish and Hellenistic *makarisms*, which often tied calling someone *makarios* (traditionally representing the happy state of the Gods) to virtues, honor, or social standing. In this new paradigm, happiness is not only a future promise but also an immediate experience. It suggests that the hope for divine

fulfillment itself brings happiness in the present, bridging the gap between the now and the not-yet.

Overall, while the Hellenistic and ancient Jewish fundamentals are clearly perceivable, the New Testament reshapes the concept of happiness, emphasizing its inclusivity and immediacy. At various significant points, it moves away from traditional paradigms, offering a vision of joy rooted in hope, love, and the transformative teachings of Jesus, setting the foundation for the diverse Christian understandings of happiness. It is a happiness that the creator has intended for his creation, and he lets humanity participate if it leads a life guided by him.

Thus, the ideas of happiness in the New Testament share a common language describing a loving God who, through revealing the ways to the good life, expresses his will that humanity should be happy. And this is truly *Good News*.

Outlook: The Role of Hope

After concluding my dissertation on happiness in 2020, I had the opportunity to spend three years in Zürich as a Postdoc working on Early Christian apocalyptic texts. While, at first glance, happiness and revelatory literature disclosing transcendent realities appear worlds apart, a common thread emerged: hope.

For many early Christians, the hope for a radical transformation of the world in a dire situation enabled them to rejoice even when faced with prosecution and death. Nowhere is this so tangible as in apocalyptic texts of the time where this hope is unmistakably proclaimed.

Thus, the Apocalypse of John envisions a Heavenly Jerusalem where “God shall wipe away all tears from their eyes” (Rev 21:4). Similarly, the Apocalypse of Peter, which did not become part of the canon but enjoyed great appreciation in early Christian circles, transmits hope to its recipients by emphasizing the mercy of God and outlining the paradise awaiting the deceased.

As I transition into my new role here in Copenhagen, I want to dive deeper into the parallels between the early Christians’ hope as a response to adversity and the multifaceted crises of our contemporary world. The project I am embarking upon seeks to analyze these ancient responses to draw comparisons between the hope articulated in early Christian texts and the forms of hope that emerge amidst the complexities of modern society. This comparative study is not merely an academic exercise but also an endeavor to understand how the timeless insights encapsulated in early Christian texts can inform and shape our contemporary quest for happiness, resilience, and meaning in uncertain times.

The rich tapestry of Christian hope from Antiquity provides a fertile ground for exploring the nuanced dimensions of human experience. As I further integrate into my new academic home, I am eager to engage in discourses that not only illuminate the historical and theological underpinnings of these texts but also provoke thought on their relevance in addressing the existential quests of our time to enable hope to prevail as it has so many times before.

Ord for ord

Derfor har teologien brug for filologien

Af studieadjunkt, cand.mag. Jens Refslund Poulsen

In aditu autem ipso stabat ostiarius prasinatus, cerasino succinctus cingulo, atque in lance argentea pisum purgabat. Super limen autem cavea pendebat aurea, in qua pica varia intrantes salutabat.

Og i dansk oversættelse: “I selve indgangen stod imidlertid en dørvogter – klædt i grønt og med et kirsebærrødt bælte om livet – og bælgede ærter i en sølvskål. Og over dørtærsklen hang et gyldent bur, hvor en farvestrålende skade hilste de indtrædende.”

Til selskab hos Trimalchio

Ovenstående indledning til den romerske forfatter Petronius’ romanuddrag om “Trimalchios middagsselskab” har jeg som ny latinunderviser netop læst med latin I-holdene i efteråret 2023. Det er den første originaltekst efter begynderfases intense sproglige opdagelsesrejse udi det latinske sprogs deklinationer og konjugationer: “lux, lucem, lucis...”.

Det kan måske synes at være mærkværdig litteratur at gå ombord i sammen med nybagte stud.theol.’er – hedensk, satirisk, ja, uhøvisk som den er; hovedpersonen tømmer bl.a. sin blære i en sølvpotte og tørrer de ikke alt for rene hænder af i håret på en slavedreng. Men tekstens kvaliteter

som indgang til teologien og al dens væsen er efter min opfattelse utallige. Først og fremmest gør den det, som Aristoteles siger en god tekst skal: Sætter tingene for øjnene (*pro ommátōn*) af læseren.

På et ikke alt for kompliceret latin – der med sin folkelige sprogbrug og ordforråd (*vulgare*) faktisk peger frem mod kirkelatinen (herunder Vulgata) og middelalderlatin – dumper læseren direkte ned i det første århundrede efter Kristi fødsel. Her bevidner et par unge søgende sjæle levevilkårene for herrer og slaver i et nyrigt provinsmiljø hos den selvfedede, smagløse og lommefilosofiske Trimalchio, der selv er frigiven slave, men som ved Merkurs og Minervas gunst nu er kommet til penge. Det er fiktion og satire, men læseren bliver øjenvidne til det hele på samme måde, som når de bibelske fortællinger og de græske myter ophæver tid og sted og gør os samtidige med det fortalte – gennem autopsien, eller selvsynet, af teksterne.

Dermed er rammen sat for teologernes første originalsprogede møde med en mængde andre antikke, senantikke og middelalderlige tekster, kristne som hedenske: Den oldkirkelige bekendelse Symbolum Romanum, beretningen om

henrettelsen af de 12 martyrer fra Scilium, Vulgata-uddrag af Matthæus om missionsbefalingen til disciplene, hagiografien om Sankt Nikolaus.

Og når vi når latin II: Mere Vulgata om Davids kamp mod Goliat i Første Samuelsbog og Bedas kristologiske læsning heraf, Senecas

47. brev om slavers menneskeværd, Ovids metamorfoser om verdensaldrene og om Orfeus der med sin sang

(næsten) formår at oprejse sin elskede Eurydike fra de døde, Perpetuas martyrium og Egerias rejseberetning, Augustin om arvesynden i Enchiridion, Thomas Aquinas' gudsbeviser og retfærdiggørelse af krig i Summa Theologiae, Luthers selvbiografiske passager i fortalen til sine Opera Latina.

Ny studieadjunkt i latin

Jeg er uddannet klassisk filolog fra Aarhus Universitet i 2005 og har frem til 2015 undervist i latin, græsk og oldtidskundskab på henholdsvis Østre Borgerdyd og Gefion Gymnasium. Sideløbende hermed og sidenhen har jeg været fagkonsulent, chefkonsulent og kontorchef i Undervisningsministeriet og er nu landet på Det Teologiske Fakultet som studieadjunkt med undervisning i propædeutisk latin som mit primære arbejdsområde. Derudover har jeg fornøjelsen af at være indskrevet sammesteds som deltidsstuderende på den supplerende teologiske efteruddannelse (§ 1a).

I et universitetshistorisk perspektiv er det klassisk-filologiske studium underti-

den blevet opfattet som en *ancilla theologiae*, en "teologiens tjenerinde", der, som navnet tilsiger, havde sin primære berettigelse som teologisk redskabsfag. Og omvendt har det i århundreder været den klassiske filologis egen selvforståelse, at fagets egentlige (læs: eneste lodige) gen-

standsfelt var de såkaldt klassiske perioder i henholdsvis Athen (ca. 500-300 f.Kr.) og Rom (ca. 100 f.Kr. til 100 e.Kr.). Hvad

der lå før og – især – efter de klassiske perioder var ufærdig vorden og sørgeligt forfald.

Sådanne faglige stereotyper er der heldigvis gjort op med, og både hellenismen og senantikken, som de efterfølgende efter-klassiske perioder traditionelt kaldes, er for længst kommet til ære og værdighed i antikforskningen. Som Peter Brown skriver i sin berømte bog *The World of Late Antiquity* fra 1971, der for alvor bidrog til at rehabilitere senantikken: "Looking at the Late Antique world, we are caught between the regretful contemplation of ancient ruins and excited acclamation of new growth." Og fortsætter Brown: "What we often lack is a sense of what it was like to live in that world."

For der var selvfølgelig ikke tale om et "enten eller", men et "både og", hvilket netop er med til at gøre det hedenskristne kulturmøde til et af de vigtigste, der har været. Det blev nemlig et umådeligt indflydelsesrigt og langvarigt ét af slagsen, og ét hvor ingen af de involverede forblev upåvirkede, eller omvendt: besejrede hinanden totalt. Og derfor kan

Felix qui potuit rerum cognoscere causas
"Lykkelig den som har fået mulighed for
at lære tingenes årsager at kende"

Vergil, *Georgica* II.490

det efter min opfattelse give god mening også at blande en hedensk, romersk satiriker ind i det, når teologer skal i gang med at lære latin.

Hvad der faktisk står

Også teologien må siges at være omfattet af de karakteristika, som Løgstrup et sted tilskriver åndsvidenskaberne, nemlig “det standhaftiges, det uindhenteliges, det usammenligneliges kulturoverleveling”. Det sker i modsætning til naturvidenskaberne, som Løgstrup karakteriserer som “absorberende, akkumulerende, indhentende”.

Åndsvidenskaberne er interesserede i den enkelte ytring og i alle historiske lag og er ikke som naturvidenskaberne kun sammen af dem, den aktuelle *status quo*. De næres ligefrem af åndshistoriens utallige fortællinger, der ikke lader sig “absorbere” og “akkumulere” og dermed heller ikke lader sig betragte som overståede kapitler.

Til at opretholde en sådan åndsvidenskabelig standhaftighed kræves der sprogkundskaber, hvis vi ikke skal ende med udelukkende at forlade os på, hvad andre har fået ud af at læse teksten. Alle renæssancer, reformationer og, i videste forstand, genlæsninger af fortiden har således forudsat menneskets sproglige evne til at trænge ind bag ordene i originalteksterne og læse, hvad der rent faktisk står og ikke står – for at kunne nå frem til nye revitaliserende erkendelser.

For sprog er erkendelse. Sproget får os til at erkende, at “dette er hint” (*toút’ ekeíno*), som Aristoteles enkelt, men rammende beskriver den intellektuelle aha-oplevelse. Lige fra indledende etymologisk-semantiske erkendelser som fx

at ordet “konspiration” – gennem analyse af ordets præfiks, rod og suffiks – betyder “sam-ånd-ing”. Og frem mod den grundvoldsrystende opdagelse af at det latinske adjektiv, som i Vulgata skulle forestille at gengive “daglig” i “Giv os i dag vort daglige brød”, er et yderst mærkværdigt et af slagsen (*supersubstantialem*, Matt 6,11) – og at det hviler på et endnu mere usikkert fundament på græsk. Og at ingen af delene ret godt kan betyde “daglig”.

Man kan naturligvis få god hjælp til sådanne erkendelser gennem analoge og digitale hjælpemidler, men det ændrer ikke på det faktum, at uddannelse tjener et videre formål end blot og bar nytteorienteret problemløsning. For uddannelse må og skal handle om dannelse af det enkelte individ til selv at kunne tænke og forstå. Og tænkning og forståelse kræver konkret viden og kundskaber, fx om latinske adjektivbøjninger eller om hvilke suffikser der danner verbalsubstantiver på latin, hvis det hele ikke skal ende med at være varm luft og synsninger.

Erkendelse kræver disciplin

Dertil kommer et uddannelsesmæssigt og videnskabeligt faktum, som ikke altid er lige behageligt for mange af os, der også holder af lystbetonede og mere usystematiske indfald: At solid erkendelse i langt de fleste tilfælde forudsætter systematik, stringens og disciplin af den erkendelsessøgende. Og det er netop, hvad beskæftigelse med de gamle sprog giver.

Jeg vil vove den påstand, at sætningsanalyse og sprogforståelse aldrig bliver det samme igen for den, der – for overhovedet at forstå meningen med et latinsk eller græsk udsagn – har måttet underkaste det en tilbunds gående morfologisk og

syntaktisk analyse. Ord for ord, led for led, sætning for sætning. Sådanne analyser behøver man langt sjældnere foretage i mødet med de moderne europæiske sprog, der i deres analytiske struktur minder mere om dansk, hvor strenge ordstillingsregler og faste kombinationer af ord vejer tungere end i det latinske sprogs syntetiske struktur, der er kendetegnet ved en fri(ere) ordstilling og (et antal) af bøjninger.

Den systematiske og stringente forståelse og anvendelse af grammatikken bliver simpelthen til et nødvendigt erkendelsesredskab, et *sine qua non*. Eller som den svenske teolog og ærkebiskop Nathan Söderblom citeres for: "Filologien er det nåleøje, som de teologiske kameleer skal igennem for at komme ind i de skriftkloges rige."

Non scholae, sed vitae

De fleste af os kan nok huske en betydningsfuld lærer, vi har haft. Jeg mener i hvert fald at have rede på tre af den slags.

For det første: Min lærer i kristendoms-kundskab i folkeskolens små klasser der fortalte så levende, at Jerikos mure rent faktisk brasede sammen ved trompetstødene og israelitternes råb, og så eftertryk-

keligt, at den vise Salomos domfældelse i striden mellem de to kvinder og deres spædbørn satte sig urokkeligt fast i erindringerne.

For det andet: Gymnasiets latinlærer der – hvad enten der var tale om Ciceros karaktermord på den letlevende jetsætter Clodia eller Vergils pligttro Aeneas på vej ud af det brændende Troja – fik os til at elske latin og historie.

For det tredje: Filologistudiets alvidende docent der havde et særligt blik for den gensidige afhængighed mellem sprog, tekst og eksistens, for hvad der forbandt – og adskilte – stoikeren Seneca og den kristustroende Paulus, og hvori livskundskaben i de antikke komedier bestod.

Ihukommende disse tre inspirerende grundprægninger føles det at være blevet budt inden for på Det Teologiske Fakultet som latinunderviser faktisk som at være kommet hjem igen – til en verden af fortælling, sprog, historie, tekster og eksistens. Og jeg ser frem til at fortsætte min allerede igangværende integrationsproces blandt såvel studerende som medstuderende og kolleger. Med og uden grammatik.

Tirsdag den 9. april 2024 kl. 13.15-16.00

International workshop:

Migration in the Old Testament

med Casey Strine (Sheffield), Elisa Uusimäki (Aarhus)
og Kristin Joachimsen (Oslo)

Sted: 7C.1.17 – Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

I profetens fodspor

Den islamiske pilgrimsfærd som erindringssted

Af postdoc, ph.d. Mette de Hemmer Bjerregaard

“Sæt intet ved Min side! Rens Mit hus til dem, der går rundt om det, til dem, der står og knæler og kaster sig ned i bøn! Kald til valfarten blandt menneskene, så de kommer til dig til fods og på hver en mager kamel gennem hvert et dybt bjergpas” (K 22,26-27).

Kaldet til pilgrimsfærd (*hajj*) udgør den sidste af islams fem søjler og har sin hjemmel i både Koranen og den senere traditions omfattende skildringer af profeten Muhammads liv. Det er i dag svært at overvurdere betydningen af denne pilgrimsfærd for islamisk tradition eller af Mekka som helligsted, der – i bogstavelig forstand – er omdrejningspunktet for den. Men hvor meget af den nuværende valfartspraksis går tilbage til Muhammed selv, og hvor meget skyldes senere erindringer om profeten?

Dette spørgsmål er et blandt flere i mit postdoc-projekt om kollektiv erindring i den tidlige islamiske tradition (7.-9. århundrede), som er støttet af Carlsberg-fondet. Projektet er særligt optaget af brugen af historiefortælling og ritualisering i skabelsen af religiøs identitet i tiden efter Muhammads død. For eksempel i forbindelse med kaldet til pilgrimsfærd.

Før Muhammad?

Både islamisk tradition og vestlig forskning tager udgangspunkt i eksistensen af præ-islamiske pilgrimsritualer i og omkring Mekka, og at det var disse, der dannede grundlag for den af Muhammad indstiftede muslimske hajj. Der hersker uenighed om deres ophav og oprindelseskontekst – og blandt vestlige forskere har jagten på den *sande, oprindelige* hajj afstedkommet en betragtelig mængde forskningslitteratur. Til gengæld mødes tradition og forskning i det synspunkt, at ritualer, som egentlig er en samling af en række forskellige ritualer, fik sin endelige form på Muhammads tid.

I en muslimsk optik er den islamiske pilgrimsfærd et oprindeligt monoteistisk ritual indstiftet af Abraham (*Ibrahim*) og dennes søn, Ishmael, da de byggede ka'baen i Mekka (K 2,125-127). Ritualer blev så senere forurenede af arabiske polyteister, men med Muhammad tilbageført til sin oprindelige og korrekte monoteistiske betydning.

De fleste vestlige forskere har derimod forholdt sig til hajj-ritualet som en form for tidlig islamisk synkretisme, hvor elementer fra præ-islamiske pilgrimsritualer

blev forlenet med en monoteistisk semantik og fortolkningsramme og dermed blev til den af Muhammad indstiftede muslimske hajj, der har eksisteret mere eller mindre uforandret frem til i dag. Både den muslimske tradition og størstedelen af den muslimske og vestlige forskning deler altså den grundantagelse, at Muhammad overtog en række allerede eksisterende ritualer og ændrede dem til den form, vi kender i dag.

Muhammad-biografierne

Reelt ved vi meget lidt om præ-islamisk pilgrimsfærd til Mekka og dermed også om, hvor stor en del af disse ritualer der måtte have overlevet i en islamiseret form. Og egentlig er jeg mere interesseret i noget andet, nemlig hvordan senere tider har anskuet og iscenesat sammenhængen mellem fortidige og nutidige praksisser. Eller hvad vi kan kalde *perciperet kontinuitet*.

I Koranen er det som nævnt primært forbindelsen til ur-monoteisten eller proto-muslimen Abraham, der er i fokus, når der refereres til pilgrimsfærd. Abraham indstiftede ritualer for de efterfølgende generationer, og det er i direkte forlængelse af ham, at Muhammads ritualreform skal ses.

Den senere islamiske tradition er imidlertid i særlig grad optaget af Muhammad som den, der skabte præcedens for alle fremtidige valfarter med sin såkaldte afskedspilgrimsfærd. Denne afskedsrejse foretog Muhammad ifølge sira-litteraturen, den senere biografiske litteratur om profeten, i 632 ganske få måneder før sin død. Det var også i den forbindelse, at han holdt sin afskedsprædiken og lærte sine følgere, hvordan de skulle udføre

de mange forskellige ritualelementer i pilgrimsfærden.

Det var også her, at han ifølge traditionen fik sin sidste åbenbaring: "I dag har Jeg fuldkommengjort jeres religion for jer og fuldbyrdet Min nåde over jer. Jeg finder velbehag i overgivelsen til Gud som religion for jer" (K 5,3). Beretningen om Muhammads afskedspilgrimsfærd er dermed skelsættende for den senere islamiske traditions forståelse af hajj.

Udvikling over tid

Vender vi tilbage til Koranen, er der imidlertid ikke nogen reference til en afskedspilgrimsfærd eller i det hele taget til nogen pilgrimsvandring foretaget af Muhammad. Der er heller ikke detaljerede beskrivelser af, hvad pilgrimsfærdens forskellige ritualer faktisk indeholder. Lidt karikeret kan vi sige, at hvor hajj i Koranen altovervejende er et abrahamisk foretagende, så er den senere traditions litteratur optaget af, hvordan Muhammad med sin sidste pilgrimsfærd dannede præcedens for alle fremtidige generationer.

Snarere end en uoverensstemmelse mellem Koranen og den senere traditions litteratur om Muhammad bør vi nok betragte forskellen som en forskydning i fokus – og frem for alt som en understregning af Muhammads rolle som grundlægger i forhold til den senere traditions centrale praksisformer.

Noget tyder dog på, at hajj-ritualet først tog sin endelige form adskillige år efter Muhammads død, og at ritualer og dets forskellige delelementer stadig var til forhandling så sent som i begyndelsen af 700-tallet. For umayyade-kalifferne (661-750) var det at lede hajj'en en effektiv måde at synliggøre og ikke mindst le-

gitimere deres egen herskerrolle på. Der eksisterer adskillige beretninger om kaliffernes søgen efter den korrekte måde at udføre hajj på, blandt andet en beretning om kaliffen Sulaymān (715-717), som – da han mødes med modstridende beretninger om den rette måde at udføre pilgrimsfærdens forskellige ritualer på – vælger at følge sin fars, kaliffen 'Abd al-Maliks (685-705), eksempel. Denne beretning antyder, at der ikke har eksisteret en profetisk etableret praksis eller fast fremgangsmåde på dette tidspunkt.

Islam tager form

Til gengæld er det også under umayyaderne, at vi begynder at se tegn på en fiksering af traditionerne og, ikke mindst, en begyndende identitetsdannelse og islamisering. Med islamisering forstås her, at handlemåder, praksis- og styreformuler placeres i direkte forlængelse af Koranen og profeten Muhammads sædvane.

Det er for eksempel under førnævnte umayyadekalif 'Abd al-Malik, at mønterne får et distinkt koranisk præg med den muslimske trosbekendelse *shahada*'et ("Der er ingen gud foruden Gud, og Muhammad er Hans sendebud"). Det er også under umayyaderne, at kaliffen faktisk får titlen *kalif*, der har den fordel, at det er en koranisk term i modsætning til det tidligere brugte *amir al-muminin*, "anfører for de troende".

Ligeledes er det også under umayyaderne, at vi begynder at se en øget litterær interesse for betydningen af Muhammads karriere som profet. Med andre ord: islam – eller måske snarere definitionen af, hvad det faktisk vil sige, at noget er islamisk – begynder at krystalliseres sig, og

omdrejningspunktet er Koranen og profeten Muhammads liv og levned. At noget er islamisk, kommer i denne periode til at betyde, at det direkte kan relateres til Koranen og Muhammad.

Det forekommer næppe som en stor sandhedsåbenbaring i dag, men at det netop er disse to, Koranen og Muhammad, der bliver de væsentligste identitetsmarkører, er sandsynligvis resultatet af en udvikling, der finder sted under umayyadekalifatet (661-750). Denne udvikling afspejler en øget interesse et par generationer efter Muhammads død for at erindre hans profetkarriere og ikke mindst knytte traditioner, handlemåder og herskerideologi til det profetiske *vita* for at give dem mening og legitimitet. Hadith- og sira-litteraturen er netop udtryk for sådan et forsøg på at fiksere den kollektive erindring om Muhammad og bevægelsens oprindelse, og dermed også om den islamiske traditions praksisser og ritualer, heriblandt pilgrimsfærdens.

Kulturel erindring

Sat på spidsen kan vi sige, at den profetiske præcedens for den korrekte udførsel af den muslimske pilgrimsfærd først etableres flere generationer efter Muhammads død. Det sker som led i, hvad jeg her vil kalde en mere overordnet *erindringsmobilisering*. Med den begyndende nedskrivning af beretninger om Muhammad sker der en stabilisering af den kulturelt erindrede pilgrimsfærd: den første – og for Muhammad sidste – hajj. Den hajj, som blev et religiøst forbillede for alle fremtidige hajj'er.

Det var som nævnt sandsynligvis først et par generationer eller tre efter

Muhammads død, at den islamiske pilgrimsfærd fandt sin endelige form. Men den *kollektivt erindrede* pilgrimsfærd har vi i Muhammads egen hajj. Fortiden kondenseres her til én skelsættende begivenhed: Muhammads afskedspilgrimsfærd. At den muslimske hajj så faktisk først fandt sin endelige form længe efter profetens død er ikke i den kulturelle erindrings interesse at beskæftige sig med; det er derimod et tema for den kollektive glemsel.

Her kommer vi til kernen i kulturel erindring: Den er en rekonstruktion. Derved adskiller den sig ikke essentielt fra historieskrivningen, som også altid vil være en rekonstruktion af fortidige begivenheder og tidsperioder. Men hvor historievitenskaben har objektivitet som sit mål og kriterium, så er den kollektive erindring betinget og styret af behovet hos dem, der erindrer. Det, der overlever i erindringen, er det, der er brugbart. Det vil sige, at den kulturelle hukommelses egentlige præmis er, hvorvidt det erindrede er meningsskabende for dem, der erindrer.

Den tyske egyptolog og kulturteoretiker Jan Assmann peger desuden på en anden væsentlig forskel mellem historievitenskaben og den kulturelle hukommelse: Hvor historieskrivning er bygget op omkring beskrivelsen af brud og forandringer, så er den kulturelle hukommelse optaget af det stik modsatte, nemlig den ubrudte kontinuitet mellem fortid og nutid. En given gruppe udgøres af det, gruppen kollektivt *ved*, det vil sige det, som gruppen erindrer. Uden fælles fortælling, ingen gruppe. Og det er da også en grundlæggende pointe hos Assmann, at gruppedannelse og historiefortælling går hånd i hånd.

Det er i dette lys, jeg mener, at vi skal betragte fortællingen om Muhammads afskedspilgrimsfærd. Den er en del af en erindringsmobilisering og tilblivelsen af et større fortællekompleks om Muhammad møntet på at forsyne traditionen med en kollektiv oprindelsesfortælling. I den forstand bliver den islamiske pilgrimsfærd et erindringssted, hvor den enkelte – i symbolsk og bogstavelig forstand – træder i profetens fodspor.

Teologisk Forening

Forårssemesteret 2024

Tirsdag den 5. marts kl. 18.30-20.30

Valgmenighedspræst, dr.theol. Jesper Tang Nielsen

Er lyset for de lærde blot?

Om den johannæiske konflikt i Johannesevangeliet og Johannesbrevene

Tirsdag den 19. marts kl. 18.30-20.30

Lektor, ph.d. Lars Cyrill Nørgaard og cand.theol. Gustav G. Damgaard

Arkivet og Arkiverne – Om Jacques Derridas Arkivfeber

Tirsdag den 16. april kl. 18.30-20.30

Lektor emer., dr.theol. Jakob Wolf

Sammenhængskraft og skabelsesfilosofi

Tirsdag den 23. april kl. 18.30-20.30

Lektor, lic.theol. Joakim Garff

Exofiktion som teologisk formidlingsform.

Om Kierkegaard og Andersen i min roman *Solisterne*

Tirsdag den 30. april kl. 18.30-20.30

Adjunkt, ph.d. Elizabeth X. Li

Aporetiske læsere:

Kierkegaard og Gillian Roses tilgang til filosofihistorien

Tirsdag den 7. maj kl. 17.30-18.30

Generalforsamling

Tirsdag den 7. maj kl. 18.30-20.30

Professor emer. og anmelder Nils Gunder Hansen

Genkristningen af de intellektuelle 30 år efter

Alle foredrag finder sted på Markedspladsen,
Det Teologiske Fakultet, Søndre Campus, Karen Blixens Plads 16.

Søren Kierkegaard Selskabet

Program for forårssemesteret 2024

Torsdag den 29. februar kl. 19.30

Martyrium og kristendom hos Kierkegaard

*Henrik Gade Jensen, filosof, præst,
tidligere projektleder ved CEPOS og samfundsdebattør*

Torsdag den 4. april kl. 19.30

Blicher og Kierkegaard

*Henrik Ljungberg, lektor emeritus, forfatter til en række bøger om Blicher,
Martin A. Hansen, Blixen samt bidragsyder til Encyklopædien*

Torsdag den 25. april kl. 19.30

Kierkegaards Sokrates

David Possen, ph.d., ekstern lektor ved Institut for Kommunikation

Torsdag den 30. maj kl. 19.30

Kierkegaard og ledelse

Kirstine Andersen, cand.phil, forfatter, foredragsholder og konsulent

Alle foredrag finder sted på Københavns Universitet, Søndre Campus,
Karen Blixens Plads 16 eller Njalsgade 76, auditorie 9A-0-01

Seneste titler i serien Publikationer fra Det Teologiske Fakultet

Den komplette liste kan ses på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer>

92. Dorte Kappelgaard. *Kirke i bevægelse – at understøtte lokal udvikling af kontekstuelle kirkelige praksisser*. Ph.d.-afhandling 2021. 263 s.
93. *Teologi – Derfor! En artikelsamling om teologien og dens fag*. Redigeret af Carsten Selch Jensen. 2022. 64 s.
94. Kerstin Wimmer. *A Broken Hallelujah. A Theology of Martin Luther's Liturgical Simul*. Ph.d.-afhandling 2022. 261 s.
95. Nanna Eva Nissen. *Forensic Theology and the Evaluation of Blasphemy Offences. The Prosecution of Written Pacts with the Devil in Denmark-Norway between 1634 and 1754*. Ph.d.-afhandling 2022. 383 s.
96. Kasper Siegismund. *Bibelsk aramæisk: Grammatisk oversigt og sproglige kommentarer til de aramæiske dele af Daniels Bog (samt uddrag af Genesisapokryfen fra Qumran)*. 2022. 186 s.
97. Esben Korsgaard Rasmussen. *The Power of Ideas: Thomas Hobbes and the Struggle for Unitary Authority*. Ph.d.-afhandling 2022. 262 s.
98. Anni Haahr Henriksen. *The Private Mind in Elizabethan England: Representations of the Mind in Literary, Political, Religious, and Legal Discourse*. Ph.d.-afhandling 2022. 244 s.
99. Jesper Tang Nielsen. *Den johannæiske konflikt mellem filosofisk progression og teologisk tradition. En kommentar til Johannesbrevene med særligt henblik på forholdet til Johannesevangeliet*. Doktordisputats 2023. 473 s.
100. Søren Frank Jensen. *Nikolaus Selnecker's Psalterbuch, 1563–1623. Addressing the Public – Voicing the Private*. Ph.d.-afhandling 2023. 213 s.

Bøger, der ikke er udsolgt, kan købes hos Academic Books, Søndre Campus.

Adskillige af bindene er desuden tilgængelige som e-bøger og kan hentes gratis på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer>.

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET
KAREN BLIXENS PLADS 16
2300 KØBENHAVN S

WWW.TEOL.KU.DK

Når en hemmelig abort er bedre end en synlig graviditet
Et ph.d.-projekt om teenagemødre i Sierra Leone
HAMIDA MASSAQUOI

Nyt Center for Videnskab og Tro
NIELS HENRIK GREGERSEN OG PER TORP SANGILD

Passover in the Land of Egypt?
'Right' Worship of YHWH in Ancient Jewish Diasporas
KACPER ZIEMBA AND ALEXIANA FRY

Doktordisputats om Johannesbrevene og deres forhold til Johannesevangeliet
MOGENS MÜLLER

Identitet identificeret. En reportage fra Studienævnets temadag 2023
ELLEN INGER FABRICIUS HARMS OG AGNETHE TOFTE-HANSEN

The Quest for a Good Life in Times of Crisis
Hopeful Happiness in the New Testament and Beyond
DANIEL CHRISTIAN MAIER

Ord for ord. Derfor har teologien brug for filologien
JENS REFSLUND POULSEN

I profetens fodspor. Den islamiske pilgrimsfærd som erindringssted
METTE DE HEMMER BJERREGAARD

ISSN 0905-4200